

Ordasi Ágnes

Modellváltások a fiumei kormányzóság feladat- és hatásköreinek meghatározásában –  
Centralizációs stratégiák Fiumében<sup>1</sup>

## Előszó helyett

Jelen tanulmány az a Rijekai Állami Levéltárban található Fiumei királyi kormányzósági iratokhoz (DAR JU 5./ DARI 7.) az MNL Somogy Megyei Levéltár által összeállított repertóriumának bevezető tanulmánya, mely elkészültét a Klebelsberg Kunó Ösztöndíj tette lehetővé. Munkámban mégsem a fond szerkezeti ismertetésére, hanem elsősorban az ott fellelhető dokumentumok alapján, a magyar állam fiumei hatalomgyakorlási metódusainak bemutatására törekedtem. Mindezzel az állam központosító stratégiáinak és a fiumei kormányzóság fejlődéstörténetének áttekintését, valamint a fond anyagainak behatóbb ismertetését célját tűztem ki magam elé.

Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy mivel a felhasznált források többsége a kormányzat felől közelít, ezért a tanulmány mindenekelőtt a hatalom nézőpontját rekonstruálja. A különböző társadalmi gyakorlatokkal és együttélési formákkal, valamint az identitással és a fiumano tudattal egy másik írásomban foglalkozom. Másfelől pedig azt, hogy a Fiumére vonatkozó szisztematikusan alapvető kutatások kezdetlegessége, sőt hiánya miatt számos megállapításom, felvetésem, kérdésem további elmélyültebb vizsgálatot, kritikai továbbgondolást és konstruktív szakmai együttműködést igényel.

Budapest, 2018. október 31.

Ordasi Ágnes

## Bevezetés

1898. január tizenegyedikén 23:45-kor távirat érkezett a miniszterelnökségre, amelyben Gaál Tibor fiumei kormányzói helyettes az Autonóm Pártot képviselő Michele Maylender ismételt polgármesterré választásáról jelentett.<sup>2</sup> A minisztériumot nem érte váratlanul az éjjeli üzenet, hiszen a kikötőváros felbolydult politikai élete már hónapok óta foglalkoztatta a központi kormányt. Ennek ellenére a megoldáshoz még mindig nem jutottak közelebb, Gaál pedig ez alkalommal éppen a municipális válság újabb fázisát jelezte.

Ahogy a jelentésből kiderül, a konfliktus közvetlen okát az adta, hogy a városi képviselőtestület (Rappresentanza) megtagadta a Fiumében újonnan felállítani kívánt közigazgatási bizottság tagjainak megválasztását. A renitenciára Bánffy Dezső miniszterelnök és Szapáry László kormányzó a fiumei statútum<sup>3</sup> látszólagos tiszteletben tartásával felelt,<sup>4</sup> és egy újabb polgármester-választás megtartását határozta el. A terv az volt, hogy a biztosra

---

<sup>1</sup> Jelen tanulmány a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj támogatásával készült. Tanácsokért és minden egyéb gyakorlati segítségért köszönettel tartozom: Katona Csabának, Paksa Rudolfnak, Polgár Tamásnak, Ress Imrének és Stipta Istvánnak.

<sup>2</sup> Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 26. Miniszterelnöki Levéltár. Központilag iktatott és irattározott iratok (a továbbiakban: K 26) 422. cs. I. rész. 1898. XIII. t. 583./1898. (520. a. sz.).

<sup>3</sup> A város működését szabályozó dokumentum, melyet a belügyminiszter 1872-ben hagyott jóvá.

<sup>4</sup> Autonómiák Magyarországon. 332. p. A statútum 27.§-nak értelmében a kormány bármikor elrendelheti a képviselőtestület feloszlását, azonban ebben az esetben legkésőbb négy héten belül gondoskodnia kellett az újabb választások kiírásáról.

vehető eredménytelen választást követően a kormányzó végleg feloszlassa a testületet és az állami befolyásnak nagyobb teret szerezzen.<sup>5</sup>

Noha Gaál távirata csupán a leglényegesebb elemek ismertetésére szorítkozott, abból jól rekonstruálhatóak a központi kormány döntés-előkészítési folyamatának és az abban részt vevők szerepeinek sajátosságai. Ugyanez mondható el a formális és informális csatornák a működéséről, az állam fiumei hatalomgyakorlásának eszközeiről, lehetőségeiről és korlátairól is. Ezek közül a legszembevetőbb, hogy a kormányzó hatalma és tekintélye kizárólag a minisztertanács, mindenekelőtt a miniszterelnök és a belügyminiszter jóváhagyásával és támogatásával érvényesülhetett, de a fiumei státútum, különösen a podestà vezette képviselőtestület által gyakorolt jogkörök szigorú kereteket szabtak működésének. Az üzenetből látható, hogy az ország más területeihez képest Fiumében a közigazgatási bizottság bevezetésére csak 1898-ban kerülhetett sor a fiumei közigazgatás átalakítása és egy centralizáltabb modell bevezetése erősen ekkor is ellenkezett a helyi hatalmi elit elképzeléseivel.<sup>6</sup>

Az egymást váltó magyar kormányoktól az állami és a lokális érdekek ütközése nemcsak Fiumében igényelt rendkívüli kreativitást és bizonyos fokú alkalmazkodást, hanem a Magyar Királyság más részében is. A fiumei példa sajátossága ezért inkább abban lehet fel, hogy a kikötőváros speciális földrajzi, etnikai viszonyai és rendezetlen közjogi állapota, valamint gazdasági értéke miatt a különböző érdekek intenzívebben konfrontálódtak. Ebből kifolyólag Fiume remek példával szolgál az Osztrák–Magyar Monarchia, de főképp a magyar kormányok lehetséges hatalomgyakorlási stratégiájának és érdekérvényesítési eszközzapparátusának vizsgálatára, melynek kontextusát a modern nemzetállam kiépítésének fázisai és azok problémái jelentik. Ekképpen munkámban a kiegyezés során kialakított rendszert mint modernizációs és felzárkózási törekvésként fogom fel,<sup>7</sup> amelynek a horvát–magyar viszony rendezése is nélkülözhetetlen részét képezte. Fontos kiemelni, hogy akárcsak az osztrák–magyar, úgy a horvát–magyar kiegyezés (megegyezés) sem köthető egy kizárólagos, kiemelt időponthoz vagy eseményhez.<sup>8</sup> A felek közti kapcsolatok az 1868-ban lefektetett alapok ellenére is több szakaszra bontva, folyamatosan változtak, ezért azokra a kérdésekre összpontosítok, amelyek Fiume példáján keresztül a dualista rendszeren belüli dinamika formáit és határait tárják fel.

Ezért egyrészt a fiumei provizórium<sup>9</sup> kereteit ismertetem, másfelől pedig a magyar állam azon belüli mozgásterét és hatalomgyakorlási lehetőségeit elemzem. Vizsgálom, hogy milyen szándékok és megfontolások tették szükségessé és lehetővé a fiumei provizórium elrendelését és annak csaknem fél évszázados fenntartását, működtetését? Milyen stratégiákat dolgozott ki a magyar állam és milyen tényleges eszközöket alkalmazott annak érdekében, hogy kitűzött centralizációs törekvéseit megvalósíthassa és egy adott térben mind teljesebb súllyal megjelenhessen (belső térfoglalás/kisajátítás), és azt saját céljai szerint hasznosíthassa? Milyen szinten volt képes az állam megszervezni a fiumei társadalmi és politikai élet kereteit,

---

<sup>5</sup> MNL OL K 26. 422. cs. I. rész. 1898. XIII. t. 583./1898. (520. a. sz.), Državni arhiv u Rijeci (a továbbiakban: DAR) JU 5. Kormányzósági iratok (a továbbiakban: JU 5). 190. eln./1897.

<sup>6</sup> A fogalmat Lengyel György és Takács Péter értelmezésében használom, noha a fiumei elitet vizsgáló átfogó és alapkutatások hiányában a terminus alkalmazása nem lehet pontos.

<sup>7</sup> Kövér György és Andorka Rudolf példáját követve, a modernizáció fogalmát az állam általános igényeinek megfelelő, célszerű, racionális és a nemzeti törekvésekkel összefonódó, gyakran meglehetősen ambivalens változásokat eredményező modernizációs jelenségekre vonatkoztatva értelmezem és alkalmazom.

<sup>8</sup> Varga Bálint: A kiegyezés ritusa és szimbolikus politika: Ferenc József megkoronázása. In: Magyar Tudomány, 168. (2017) 12. sz. 1578.

<sup>9</sup> A fiumei provizórium szűkebb értelemben azt a dokumentumot jelöli, amellyel Ferenc József 1870. július 28-án Fiume városát és kerületét (Cosala, Drenova, Plasse) egy későbbi rendezés időpontjái a magyar közigazgatás alá helyezte. Mivel azonban Fiume hovatartozását illetően ez a megállapodás a későbbiekben sem jött létre, a fogalom alatt tágabban az 1871 és 1918 közötti időszakot is szokták érteni.

és milyen csatornákon keresztül és milyen mértékben mobilizálta a helyi lakosság adott szegmenseit. Milyen mérvben és milyen szinten bizonyult kompetensnek a saját maga által is felállított saját „belső határok eltolására”? Egyáltalán hol rejlettek ezek a külső és belső korlátok, amelyek az állami befolyásszerzést gátolták, és vajon a provizórium idején megvalósított modus vivendi túl léteztek-e más alternatívák?

Mivel a hatalmi mechanizmusok csupán akciók és reakciók sorozataként értelmezhetőek, a folyamatokat sem a rendszer működtetésében kimondottan és aktívan részt vevő személyektől, sem a változásokra reagáló más, aktívvá váló rétegek megnyilvánulásaitól nem lehet elkülöníteni. A magyar állam Fiume-politikájának és helyi hatalomgyakorlási metódusainak tanulmányozása során ezért a centrum–periféria, az állam–municípium ellentétpárokon túl, vagy éppen az olasz (nyelvű)–horvát–magyar relációkon nyugvó megközelítéseket meghaladva, a jogi és intézményi tényezők változását, az eltérő csoportérdekek konfrontációját (és alkalmi szövetezéseit), valamint az egyéni viselkedési mintákat, normakövetéseket- és szegéseket számba véve lehet csak eredményesen vizsgálni. Ezáltal nem kerülhető meg a különböző módokon és szinteken megjelenő társadalmi együttélési formák és gyakorlatok tanulmányozása sem, melyek ugyancsak meghatározták az állami központosítás intenzitását és eszközeit.

## **I. Hatalom és uralom és a modern nemzetállam – provizórium mint lehetőség?<sup>10</sup>**

Fiume hatalmi és uralmi viszonyainak vizsgálata nem korlátozható le pusztán az intézmények tevékenységére. Sokkal inkább egy folyamatosan változó feltételek közt létező és megjelenő interakcióként érdemes értelmezni. Másrészt az is látható, a Habsburg Birodalom modernizációja nemcsak a piacosodás felé ható gazdasági modernizációt vonta maga után, de a magyar állami kormányzás számára egy a cél- és értékrationális szempontjait előtérbe helyező, hatékonyabb igazgatási struktúra alkalmazását tette lehetővé. Még akkor is, ha a modern magyar állam alapjait már az 1848-as törvények, majd az azt követő neoabszolutista kormányzat reformjai megvetették. Ezáltal a dualizmus alatti változásokat illetően inkább az állam irányító, ellenőrző és szankcionáló funkcióinak tökéletesítési és kiterjesztési módszereiről kell beszélni.<sup>11</sup>

Az egységes(ebb) kormányzati rendszer kialakításához a magyar politikai elit és a nemzetiségi viszonyának rendezésére lett volna szükség, ez azonban csak Horvát–Szlavónországgal történt meg. Jóllehet, Fiume hovatartozásának ellentmondásos történeti jogalapja<sup>12</sup> 1868-ban is lehetetlenné tette a horvát–magyar érdekellentétek végleges felszámolását. Ferenc József a dilemmát a jogfenntartás elvének érvényesítésével kívánta áthidalni, azonban ennek eltérő értelmezése csak újabb jogi konfliktusokhoz vezetett. A magyar felfogás szerint a jogfenntartás az 1848 előtti állapotokhoz való visszatérést és így a

<sup>10</sup> Dolgozatomban Max Weber nyomán megkülönböztetem a hatalom és uralom, illetve a hatalmi elit és az uralmi elit fogalmakat. Így a helyi hatalmi eliten a Fiume érdekeit helyi gazdasági és politikai szemszögből látó, többnyire olasz (és horvát) nyelvű közösség elitjét értem, amibe nem tartoznak bele a magyar államhatalom által kinevezett tisztviselők (kormányzó, kormányzói tanács előadói, állami intézetek vezető beosztású tagjai). A helyi uralmi elit fogalma alatt pedig mindazokat értem, akik a városban működő intézmények meghatározó tagjai (kormányzó, polgármester, képviselőtestület tagjai, bankelnökök, újságírók, stb.). A kérdéskör irodalmához lásd Farkas Zoltán: A hatalom és az uralom fogalma. In: Politikatudományi Szemle, 20. (2011) 2. sz. 31–49.

<sup>11</sup> Péter László: Az Elbától keletre: tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből. Budapest, Osiris, 1998.

<sup>12</sup> Fiume közjogi helyzetének problémái egészen Mária Terézia 1779-es diplomájáig nyúltak vissza, mikor is az 1776-ban az autonóm kiváltságaiban megerősített és Horvát–Szlavónországnak ítélt területet II. József tanácsára közvetlenül a Magyar Királyság alá szervezte. Bár az intézkedés elsősorban a birodalom keleti részének és a tengerpart közgazdasági és kereskedelmi életének erősítését és fellendítését szolgálta, a város közjogi állását módosító diploma inntől kezdve a horvát, magyar és fiumei felek között állandó konfliktusforrásként jelentett, melyet tovább terheltek az 1807-ben, 1822-ben becikkelyezett magyar törvények, valamint 1848-as események.

kikötőváros magyar közigazgatásának visszaállítását jelentette. A horvátok ezt vitatva, a báni kormányzat fiumei felsőbbségét hangoztatták. Noha az uralkodói leiratban a magyar álláspont szerepelt, mégis azt a horvát törvényváltozatot szentesítette, amelyben Fiume hovatartozása változatlanul eldöntetlen kérdésként szerepelt. Mivel mindezzel párhuzamosan a magyar országgyűlés az uralkodói leirat jegyében elfogadta a kiegyezésről szóló törvényt, így az a sajátos helyzet alakult ki, hogy a városról rendelkező magyar 1868. évi XXX., valamint a horvát I. törvénycikk 66. §. nemcsak nyelvi, de tartalmi tekintetben is eltért egymástól. Az uralkodó Andrássy Gyula miniszterelnöknek adott szóbeli felhatalmazást a két szöveg egységesítésére. Andrássy azonban ahelyett, hogy újrairattatta volna a már szentesített kiegyezési törvényt a formális előírásoknak megfelelően, annak horvát változatában a Fiumére vonatkozó szakaszt egy papírdarabbal ragasztotta le a magyar országgyűlésen elfogadott elvek jegyében. Így a magyar olvasat szerint Fiume hovatartozása a továbbiakban nem lehetett kérdéses, és a további tárgyalások alapját ezért kizárólag csak a városnak, valamint kerületének autonómiája, illetve törvényhozási és kormányzati viszonyainak meghatározása képezte.<sup>13</sup>

A „fiumei foltozasként” ismert közjogi konfliktus ráadásul amellet, hogy a horvát–magyar viszony alapjait kérdőjelezte meg, az Osztrák–Magyar Monarchia külső és belső kohéziójának megteremtését is veszélyeztette. Az instabilitás hiánya a porosz–francia háború,<sup>14</sup> valamint az egységes Német Császárság létrejöttének előestéjén különösen kedvezőtlenül érintette az európai hatalmi konstellációban helyét kereső Habsburg Birodalmat. A magyar–horvát ellentéteket Ferenc József a magyar minisztertanács felterjesztésén alapuló<sup>15</sup> fiumei provizóriumot kihirdetésével oldotta meg. Ennek értelmében 1870. július 28-án Fiume városa és kerülete elvileg ideiglenes jelleggel ténylegesen magyar közigazgatás alá került.<sup>16</sup> Mivel azonban Fiume közjogi státuszában változatlanul nem sikerült véglegesen megállapodni, a város hovatartozásának dilemmája a „nagy Fiume-kérdés” néven rögzült a korabeli köztudatban és a politikai retorikában.

A „ténylegessé vált ideiglenesség” oka egyfelől abban keresendő, hogy a provizórium módosítása – a magyar–horvát kiegyezés logikájával megegyezően – kizárólag a horvát, fiumei és magyar tagokból álló regnicolaris bizottság<sup>17</sup> teljes egyetértésével, a törvényhozás útján valósulhatott (volna) meg. Másfelől pedig abban, hogy az 1873-as gazdasági-, és az 1875-ös kormányválság, valamint a Balkán-félszigeten akuttá váló „keleti kérdés” és a folyamatosan napirenden levő nemzetiségi problémák ugyancsak óvatosságra intették az államot.<sup>18</sup> Így miután – Tisza István 1883-ban megfogalmazott jóslatainak megfelelően az összehívott horvát, magyar és fiumei tagokból álló regnicolaris bizottság 1883–1884-es tárgyalásai felemás eredménnyel zárultak, a magyar kormányok kerülni igyekeztek minden olyan ügyet, melyek a „nagy Fiume-kérdéshez” vezethettek.<sup>19</sup>

A provizórium azonban nem jelentett teljes statikusságot, vagy azt, hogy az 1870-ben kiépített kereteken belül semmilyen módosulások ne következtek volna be. A modern

<sup>13</sup> Ress Imre: Fiume államjogi helyzetének ellentmondásai (1776–1918). In: *Életünk*, 47. (2009) 9. sz. 43–51.

<sup>14</sup> 1870. július 19–1871. január 18./május 10.

<sup>15</sup> 1870. július 21-én.

<sup>16</sup> Fiume hovatartozásának kérdése pedig véglegesen (!) csak jóval az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását követően, az 1947-es párizsi béketárgyaláson dőlt el.

<sup>17</sup> A magyar országgyűlés, a horvát sabor, valamint a fiumei képviselőtestület által 1868–1869, valamint 1883–1884 között kiküldött három-három főből álló bizottsága, melyek feladata Fiume hovatartozásának rendezése volt. Megjegyzésre érdemes, hogy egyrészt az összeülő 12 (négy-négy) fős bizottságot „három faktorként” is előszeretettel emlegették. Másrészt, hogy a municipális válság során a fiumei Autonóm Párt képviselői többek közt ezekre a közös gyűlésekre, és Fiume „harmadik faktori mivoltára” hivatkozva a várost Horvátországgal és Magyarországgal egyenrangú tárgyalófélként tüntette fel retorikájában.

<sup>18</sup> DAR JU 5. 179. eln./1875.

<sup>19</sup> Tisza István: Fiume közjogi helyzete. In: *Budapesti Szemle*, 34. (1883) 134–137.

nemzetállam kiépítésének folyamata ugyanis szükségszerűen együtt járt a fiumei társadalom átstrukturálódásával és az újabb politikai ellentétek felszínre kerülésével. Némileg paradox módon, a rendszer mégis képesnek bizonyult a kikötőváros gazdasági és kereskedelmi fejlődésének feltételeit szavatolni, és lakosai számára lehetővé tenni, hogy a nemzetiségi konfliktusokat konkrét célokra irányuló eszközként használhassák fel.

## II. Az állami hatalomgyakorlás korlátja: a fiumei autonómia

Fiume közigazgatásának dilemmája a kikötőváros municipális autonómiájából és az állam irányítói, ellenőrzői és fegyelmezői jogainak gyakorlásából következett. Vagyis egyfelől visszatérő vitatémát jelentett a városi autonómia eredete és működtetése, másfelől pedig annak korlátozási lehetőségei. A probléma központjában az állt, hogy bár a kikötőváros autonómiáját a horvátok és a magyarok is elismerték, azok törvényi meghatározása az egész korszakban elmaradt. E hiátus a fiumei autonómia eltérő értelmezéséhez vezetett, és nemcsak eredetről, de tartalmáról számos fejtegetés született. A kormánypárti–nem kormánypárti opposíció túl, a témát uraló két legfőbb diskurzus közül az egyik a város megillető jogokat organikus, történelmi örökségként, a másik a magyar kormány 1872-es konstruált adományaként fogta fel.

A két metadiskurzus az elvi és mentalitásbeli eltéréseken túl számottevő gazdasági, társadalmi és politikai különbségeket rejtett magában, melyek politikai programként és mozgalomként is kifejeződtek. A közjogi érveléssel szemben a történelmi múltra való hivatkozás főleg az 1880-as évek második felétől vált meghatározóvá, mikor az állam a hatékonyabb közigazgatás érdekében egyre tudatosabban látott a helyi kiváltságok és különállások felszámolásához.<sup>20</sup> Ahogy például a fiumei szabadkikötő megszüntetése körüli viták is igazolják, az országos, vagy éppen a birodalmi érdekeket előtérbe helyező intézkedések olykor igen határozottan szembeállították a fiumei lakosságot a kormány elképzeléseivel.<sup>21</sup> A városi autonómiához való ragaszkodás emellett még egy további szempontot felvetett, amely leginkább a nemzetiségeken átívelő szolidaritási rendszerben és az ezzel együtt formálódó lokális identitásban, az úgynevezett „fiumano-tudatban” fejeződött ki.<sup>22</sup> Nem meglepő, hiszen az állam fellépése a fiumei társadalomnak a gazdasági és jogi lehetőségei mellett hagyományos értékrendjét és lojalitási formáit is veszélyeztette.

Mindazonáltal egyik álláspont sem bírt kizárólagos érvénnyel. Egyfelől Fiume számos, a rendi korszakból, valamint a korábbi közigazgatási rendszerekből származó kiváltsággal és helyi jogszokással rendelkezett.<sup>23</sup> Másfelől Fiume 1872. június 1-jén a belügyminiszter által jóváhagyott statútumát már tudatosan a kor igényeit és normáit, valamint az egész Osztrák–Magyar Monarchia viszonyait figyelembe véve a jogharmonizálás jegyében, az 1850/1851-es trieszti statútum alapján állították össze. Mindez nem véletlen, hiszen a trieszti dokumentum liberális szellemisége jobban megfelelt a kikötőváros

<sup>20</sup> DAR JU 5. 36. eln./1887.

<sup>21</sup> DAR JU 5. 548. ált./1873. Megjegyzendő, hogy Trieszt és Fiume a közös vámkerületbe olvasztásának szándéka már a 1873 májusában megfogalmazódott, de az elképzelés feltételezhetően már a hatvanas évek második felének osztrák–magyar tárgyalásai során is felmerülhetett. A késleltetett (1891) megvalósulást a belső intézményi feltételek megteremtésén és egyes kulcsfontosságú szerződések újratárgyalásának szükségén kívül elsősorban a gazdasági válság, majd az azt követő lassú és egyébként is terhelt (például Bosznia–Hercegovina okkupációjával és a balkáni államok okozta konfliktusokkal) „normalizációs folyamat” indokolta.

<sup>22</sup> Jelen tanulmány fiumei identitásra, a „fiumano-öntudat”, valamint a „fiumeiek” csoportjának meghatározására és a „Ki a fiumei?” kérdésre vonatkozóan csak elvéve terjed ki. A felvetett problémákkal egy külön tanulmányban foglalkozom.

<sup>23</sup> Így például az, hogy a város hivatalos nyelve az olasz lehetett, elsősorban a Földközi-tengeri kereskedelmi életben használt lingua franca elterjedéséből vezethető le. Fiume szabadkikötői státuszáról pedig még VI. (III.) Károly 1719. évi oklevele rendelkezett és csupán a közös osztrák–magyar vámkerület kiterjesztése érdekében, 1891-ben számolták fel.

fejlődésének, mint az 1854-es horvát közigazgatási rendszer, és az 1861-es, a képviselőtestület felépítésére, tevékenységére vonatkozó Naputak (Utasítás).<sup>24</sup> Emellett fontos novumnak tekinthető, hogy bár a fiumei státútum hatályát a kormányzat ideiglenesnek szánta, az alkotmányosság jegyében az alapszabály 127. §-a egy sajátos jogi garanciát is tartalmazott. Ennek értelmében a státútum módosítása vagy megváltoztatása kizárólag a helyi képviselőtestület többségi beleegyezésével mehetett végbe.<sup>25</sup> Ez az 1848-as alkotmányos elvek betartásán kívül azt is jelentette, hogy az állam saját hatalmát korlátozta az olasz nyelvű lakosság politikai támogatása és ezáltal hosszú távú céljai érdekében. Ugyanezen megfontolásból a virilizmust sem vezették be Fiumében.<sup>26</sup>

Mindezek alapján megállapítható, hogy Fiume önkormányzati jogainak meghatározása a magyar–horvát kiegyezés logikáját és problémamegoldási mechanizmusait követte, és akár annak lokális szintű leképeződéseként is értelmezhető.

### **III. Az állami hatalomgyakorlás intézményi keretei: a kormányzóság és a tengerészeti hatóság (1870–1918/1921)**

Fiume földrajzi adottságai, etnikai viszonyai, Mária Teréziáig visszamenő történelmi hagyományai, és *corpus separatum* mivolta, valamint a Magyar Királyságon belül kiemelt kereskedelmi, közgazdasági és az állami presztíznövelő szerepe az államtól némileg eltérő hatalomgyakorlási metódusok alkalmazását követelte meg. Ehhez azonban a magyar kormány hatalmának térbeli kihelyezésére és annak bizonyos szintű decentralizálására volt szükség, melyre a fiumei provizórium pontjainak értelmében<sup>27</sup> a fiumei magyar–horvát tengerparti kormányzóság, valamint a tengerészeti hatóság intézménye teremtette meg az optimális feltételeket. A kormány, hogy az ekképpen keletkező „hatalmi deficitet” redukálja, elengedhetetlennek tartotta, hogy képviselőivel egy a főispáninál nagyobb tekintéllyel és befolyással rendelkező méltóságot ruházzon fel a kikötővárosban.<sup>28</sup> Ezt úgy valósította meg, hogy a kormányzóság és a tengerészeti hatóság vezetésével is a kormányzót bízta meg.<sup>29</sup> Bár a két intézmény más-más célból jött létre, összefonódásuk és párhuzamos fejlődési irányuk már a kezdetektől egyértelmű volt. Az egyik az állami szerepvállalásra a közigazgatási, a másik pedig a közgazdasági szinten teremtett fórumot és behatolási lehetőséget.

A kormányzóságot így a „fiumei és magyar–horvát tengerparti kormányzó” vezette, aki egyben a tengerészeti hatóság elnökeként az egész tengerpart kereskedelmi és gazdasági életét is felügyelte. A méltóságra a minisztertanács javaslatára az uralkodó nevezett ki és kormányzói minőségében a miniszterelnöknek volt közvetlenül alárendelve.<sup>30</sup> A kormányzó legfőbb feladatát az állam képviselője, valamint a városi közigazgatás akadálytalan fenntartása képezte. Ezért jogában állt a Rappresentanza közgyűlésein elnökölni és az ott hozott határozatokat felülvizsgálni, illetve kötelessége volt a helyi igényeknek megfelelően kidolgozott rendeleteket a minisztériumhoz jóváhagyásra felterjeszteni, közvetítőként a

---

<sup>24</sup> „Vecchio fiumano”: L’Autonomia di Fiume. Fiume, Emidio Mohovich 1901. 42., Kaiserliches Patent vom 12. April 1850, wodurch die Verfassung für die reichsunmittelbare Stadt Triest erlassen und verkündet wird. <http://www.verfassungen.eu/it/triest/verf49-i.htm> (Letöltés: 2018. 6. 24.)

<sup>25</sup> Ez a kitétel egyben a kormány esetleges központosító törekvései ellen is garanciát jelentett.

<sup>26</sup> MNL OL K 26. 395. cs. 1897. I. rész. 329. a. sz. 5559./1897. (329. a. sz. 427. vonatkozó szám)

<sup>27</sup> A provizórium az 1870. évi július 21-i minisztertanácsi előterjesztés határozatait tartalmazta.

<sup>28</sup> Mindemellett az sem lehet mellékes, hogy ebben az időben a horvát igazgatás alá tartozó Fiume megyei főispán is még Fiume városában székelt, ami még az eltérő megnevezés és jogosultságok ellenére is sokáig számos félreértéshez és hatásköri konfliktushoz vezetett.

<sup>29</sup> Dárday Dezső: Fiume és magyar–horvát tengerparti politika. Fiume, Battara P., 1906.

<sup>30</sup> Bár a kormányzó méltóságánál fogva tagja volt az országgyűlés főrendi házának, személyzeti és költségvetési ügyekben a végelhatározás joga a miniszterelnököt illette meg, így ő képviselte a kormányzót az országgyűlés és az állami számvevőszék előtt.

központi kormányzat és a város közti kommunikációt biztosítani.<sup>31</sup> Emellett ő felelt az országgyűlési és a községi képviselői választások lebonyolításáért, és szükség esetén a karhatalmi szervek kirendelésének kezdeményezéséért. Érdeemes megjegyezni, hogy jogait elvileg a kormányzóságon keresztül gyakorolta, azonban a méltóság és a hivatalának hatásköre, valamint annak belső szerkezetének és személyzeti létszámának megállapítására 1870-ben még nem került sor.<sup>32</sup> Ezt a hiányt indirekt módon az 1872-es városi státútum pótolta,<sup>33</sup> az átfogó törvényi szabályozásra azonban 1901-ig várni kellett.<sup>34</sup>

Mint látható, a kormányzóság felállítására nem annyira elvi okokból, inkább a város kormányozhatósága és állami felügyelete érdekében került sor. Továbbá azt is figyelembe kell venni, hogy a provizórium kihirdetésekor az ország új kormányzati struktúrájának és közigazgatási rendszerének kiépítése még csak kezdeti szakaszában járt. Valós viszonyítási pont nélkül pedig a kormányzóságra vonatkozó részei legfeljebb általános frázisokat és direktívákat tartalmazhattak.<sup>35</sup> Ez a hozzávetőlegesség azért sem meglepő, mert a minisztertanács már a provizórium lényegét is éppen a közigazgatás átmeneti biztosításában jelölte meg. Ezért hatályát is csak addig az időig jelölte ki, „amíg az eszmék tisztultával s a kölcsönös nemzeti féltékenység megszűntének a végleges állapot létesítése lehetővé válik.”<sup>36</sup>

A provizórium a tengerészeti hatóság működésével még annyit sem foglalkozott, mint a kormányzósággal. A dokumentum kizárólag azt rögzítette, hogy a kormányzó az egész magyar–horvát tengeremelléken a tengerészeti kormányzat vezetője és azt, hogy ebben a minőségében a földművelés-, ipar és kereskedelemügyi miniszternek tartozik felelősséggel.<sup>37</sup> A szabályozás és a megfelelő szakigazgatás hiányát a bevett gyakorlatnak megfelelően, – akárcsak a pénzügyminisztérium esetében, – kezdetben a cs. trieszti tengerészeti hatóságnál alkalmazott személyzet és az ottani szolgálati utasítás átvételével hidalták át.<sup>38</sup>

A kormányzóság és a tengerészeti hatóság együttes akadálytalan igazgatása azonban meglehetősen utópisztikusnak bizonyult. Ennek oka abban keresendő, hogy a kormányzó saját népszerűsége és feladatának hatékony ellátása érdekében nem hagyhatta figyelmen kívül a tengeremelléki lakosság igényeit, illetve mert kettős minőségében, két külön minisztériumnak tartozott felelősséggel.<sup>39</sup> A kettős alávetettségéből származó disszonancia erősen összefüggött a mind nyíltabbá váló centralizációs törekvésekkel.

Ezt szemléletesen példázzák a kereskedelemügyi miniszterek és a kormányzók közt a tengerészeti hatóság újjászervezéséről és annak új szolgálati utasításáról szóló 1888-tól folyamatosan visszatérő konfliktusok.<sup>40</sup> A fő problémát az okozta, hogy szakmai megfontolásokra hivatkozva a kereskedelmi tárca a tengerészeti hatóság elnök-helyettesi

<sup>31</sup> Noha a provizórium szövegében nem jelenik meg, mégis evidenciaként fogható fel, hogy a kormányzónak anyaggyűjtő, információs és (érdekl)követítő szerepet is be kellett töltenie, valamint a társadalmi hierarchia alsóbb fokain szolgáltatók számára orientációs mintákat kellett nyújtania.

<sup>32</sup> MNL OL K 26. 396. cs. II. rész. 1897. I. A. (csomószám) 17. törzsszám. ad 1335. M.E./1870. (329. a. sz.) A provizórium értelmében a kormányzóság 1870 nyarán egy osztálytanácsosból, egy elnöki titkárból, egy miniszteri titkárból és egy miniszteri fogalmazóból állt.

<sup>33</sup> Nagyrészt a podesát és a Rappresentanza hatásköreinek részletes körülírásával.

<sup>34</sup> 1901:IX. tc.

<sup>35</sup> Cieger András: Kormány a mérlegen – a múlt században. <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/14/cieger.htm> (Letöltés: 2018. július 18.), Stipta István: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Osiris, Budapest, 1995. Emellett megjegyzésre érdemes, hogy például az állami számvevőszékekről szóló törvényt alig két hónappal a fiúmei kormányzóság felállítása előtt hirdették ki, a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvényt pedig az uralkodó csak 1870 augusztusában szentesítette.

<sup>36</sup> MNL OL K 26. 396. cs. II. rész. 1897. I. A. (csomószám) 17. törzsszám. ad 1335. M.E./1870. (329. a. sz.)

<sup>37</sup> A Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium 1889-es kettéválasztását követően az újonnan létrehozott Kereskedelemügyi Minisztérium vette át tengerészeti hatóság felügyeletét.

<sup>38</sup> MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. 5559./1897. (329. törzsszám. 427. vonatkozó szám) ad 4385./1897. M.E.

<sup>39</sup> MNL OL K 26. 396. cs. II. rész. 1897. I. A. (csomószám) 17. törzsszám. ad 1335. M.E./1870. (329. a. sz.)

<sup>40</sup> Részletesebben lásd: Ordasi Ágnes: Elszámolt milliók vagy túlhajtott centralizáció? Avagy miért mondott le az a bizonyos másik Batthyány Lajos? (kézirat.)

feladatainak ellátásával egy kereskedelmi szakembert bízott meg. Mivel a miniszteri tanácsosi rangba kinevezett hivatalnok kizárólag a tárcától függött, felette a kormányzó egyik minőségében sem rendelkezhetett.<sup>41</sup> A miniszteri tanácsos illetően élvezett sajátos „autonómiája” két tekintetből számított aggályosnak. Egyfelől azért, mert ekképpen a kereskedelemügyi minisztériumnak lehetősége nyílt arra, hogy a fiumei kereskedők lokális érdekeit háttérbe szorítva, az ország általános közgazdasági céljaira koncentrálhasson. Másfelől pedig ahogy Zichy Ágost kormányzó kiemelte, az eljárás nemcsak a tengerészeti hatóság elnökeként, de kormányzói minőségében is sértette.<sup>42</sup> Zichy érvelése központjába a kormányzói méltóság különös, főispáninál magasabb presztízsét helyezte, és rámutatott arra, hogy a tengerészeti hatóság átszervezésével a kormányzót egyszerű végrehajtóvá minősítik le.<sup>43</sup> Az ellentétek ismét kiéleződtek, mikor 1896-ban Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter már az alsóbb hivatali beosztású egyének kinevezéséhez is ragaszkodott.<sup>44</sup> A konfliktus akárcsak Zichy Ágost, úgy Batthyány Lajos esetében is a tárca diadalával és a kormányzó lemondásával zárult.<sup>45</sup>

Bár egyelőre nehéz meghatározni, hogy a kormányzók lemondásában ténylegesen mekkora szerepet játszott a kérdés, a téma súlyosságát jelzi, hogy 1897-ben a kereskedelemügyi tárca újításait még a központosító politika igazi elkötelezett számító Dárday Sándor miniszteri tanácsos is „túlhajtott centralizmusként” értékelte.<sup>46</sup> Mindazonáltal úgy tűnik, Zichynek igaza lett, és a tengerészeti hatóság átszervezése valóban a kormányzói méltóság degradálódásához vezetett. A kormányzói tisztség betöltése egyre meghatározóbb problémát jelentett, és a nagy történelmi családok képviselői helyett egyre inkább a klasszikus hivatali pályát választó köznemesek töltötték be a posztot. A kialakult helyzet már csak azért is problematikusnak bizonyult, mert a kormányzói méltóság bizalmi állás lévén a minisztertanács támogatása mellett a város hivatalos nyelvének ismeretét (olasz), kellő helyismeretet, széles kapcsolati rendszert, valamint a reprezentációs feladatok ellátását lehetővé tevő anyagi háttérrel kellett.<sup>47</sup>

#### IV. A magyar állam kísérletei a fiumei közigazgatás átszervezésére

Ebben a fejezetben a magyar állam centralizációs célkitűzéseit, stratégiáit és módszereit vizsgálom Fiume példáján keresztül Max Weber „célracionálítás fogalmának segítségével. A következőkben a témát két főbb egységre osztva tárgyalom. Az első részben a magyar kormány hatalomgyakorlásának intézményi kereteivel és a közigazgatás átszervezésére irányuló modellváltási kísérleteivel foglalkozom. Ismertetem a fiumei kormányzóság fejlődéstörténetét, valamint kitérek a kikötőváros területén időközben bevezetett egyéb állami

<sup>41</sup> Emellett a tengerparti lakosság olasz, valamint horvát nyelvhasználatának a tengerészeti hatóságon belüli korlátozása, és helyette a magyar bevezetésének felülről jövő szándéka is élezte az ellentéteket. A kormány részéről a magyar szolgálati nyelv bevezetése a kormánnyal való egyszerűbb és gyorsabb kommunikációt, valamint a magyar nyelv tengerparti térhódításának praktikus elősegítését célozták, azonban mindezen törekvések szöges ellentétben álltak a helyi társadalom (egzisztenciális) igényeivel, hiszen a földközi-tengeri kereskedelem nyelve még a századfordulón is az olasz volt.

<sup>42</sup> MNL OL K 26. 803. cs. II. rész. 1909. XXVII. t. 119. M.E./1892. 4. eln./1892. (= DAR JU 5. 4. b. eln./1892.)

<sup>43</sup> Feltételezhető, hogy az állam intézkedéseiben ez a fajta törekvés is közrejátszott, hiszen a hatalom szükségszerű decentralizálása egy karakteres, erős hatalmi pozícióból tárgyaló kormányzó ellenkezése még a saját tekintélyét és érdekérvényesítési képességét is kikezdhette. Erre utaló jelek lelhetők fel Szapáry Géza vagy Zichy Ágost esetében.

<sup>44</sup> DAR JU 9. Tengerészeti hatóság iratai (a továbbiakban: JU 9) 3. d. 6. eln./1896. (II. t. 6. a. sz.)-től.

<sup>45</sup> Részletesebben lásd: Ordasi Á.: *Elszámolt milliók i. m.*

<sup>46</sup> MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. 5559./1897. (329. törzsszám. 427. vonatkozó szám) [ceruzával: ad 4385./1897. M.E.], Részletesebben: Ordasi Ágnes: Dárday Sándor miniszteri tanácsos jelentése a fiumei kormányzati viszonyokról. 1897. február 25. In: Lymbus, 2018 (megjelenés alatt).

<sup>47</sup> Részletesebben lásd: Ordasi Á.: *Elszámolt milliók i. m.*



középfokú hatóságok működésének és a szervezetek egymáshoz való viszonyának bemutatására. A második alfejezetben az állami hatalomgyakorlás mindennapi formáit veszem sorba, így a hangsúlyt a hétköznapi mintákra és a társadalmi reflexiókra, gyakorlatokra helyezem.

### 1. A hatalomgyakorlás intézményi keretei

A tengerészeti hatósághoz képest a fiumei kormányzóság átalakítása már a kezdetektől fogva még számottevőbb összeütközésekhez vezetett. Ennek oka az volt, hogy a kormányzóság átszervezése a podestà vezette városi képviselőtestület kompetenciáját érintette és ezzel együtt az 1870-es provizóriumban, valamint az 1872-es fiumei statútumban lefektetett elvek megsértését is jelentette.

Noha a magyar kormány a provizóriumot már a kezdetektől kényszerű állapotként és továbbfejlesztendő alapként fogta fel, a feltételek módosítására irányuló kísérletek minden alkalommal kudarcra végződtek.<sup>48</sup> Így történt ez a kikötőváros közjogi helyzetének rendezésére kiküldött 1868–1869-es és az 1883–1884-ben magyar–horvát és fiumei regnicolaris bizottságok tárgyalásai során is.<sup>49</sup> A konszenzus létrehozásának sikertelensége a felek kölcsönösen változatlan álláspontja (t. i. Fiume Horvát-Szlavónországhoz vagy a Magyar Királysághoz tartozik-e?) miatt hiúsult meg. Következésképp, mind a város vitatott közjogi helyzete, mind a magyar kormányt megillető jogok változatlanok maradtak. A tárgyalásokat azonban mégsem lehet teljesen eredménytelennek tekinteni. Mi több, az állami hatalomgyakorlás szempontjából fontos cezúráként is értelmezhetőek. Miután ugyanis végleg egyértelművé vált, hogy a horvát befolyás rovására<sup>50</sup> a hatalom expanzív kiterjesztése nem lehetséges, a kormány megkezdte a városi önkormányzat intenzív átszervezését. A kormány új stratégiáját mindenekelőtt két tényező indokolta. Egyfelől célszerűségi okok: a teljes jogegység megvalósítsa és az ország központosításának szándéka húzódott. Másfelől pedig az, hogy felfogása szerint felsőbb hatalom lévén, nem kényszerült sem a horvát, sem a fiumei felek egyetértésére a fiumei közigazgatás átszervezéséhez. Az eljárás kimondatlanul is a statútum módosítását helyezte kilátásba, amihez viszont már kellett a fiumei képviselőtestület hozzájárulása is.

Az állam a hosszú távú céljai, valamint a városi hatalmi elit támogatásának megőrzése érdekében a Rappresentanzát a Fiumét is érintő törvények bevezetésénél véleményalkotási lehetőséggel ruházta fel,<sup>51</sup> és beleegyezett abba, hogy a fiumei viszonyoknak megfelelő módosításokat rendeleti úton léptesse életbe.<sup>52</sup> Az 1883–1884-es regnicolaris bizottság

<sup>48</sup> A provizórikus rendszer megszüntetése a fiumei és horvát feleknek is érdekét képezte.

<sup>49</sup> Fontos kiemelni, hogy az időpont nem véletlen. Egyfelől a bel- és külpolitikai helyzet csupán ekkora tette lehetővé a függőben lévő kérdések előtérbe helyezését, másfelől pedig az 1876-os közigazgatási átszervezés felemás tapasztalatainak korrekciójára országos szinten is csak 1882-ben kerülhetett sor.

<sup>50</sup> Többek közt a „nagy Fiume-kérdés” rendezetlenségéből származó bizonytalanságok miatt és mellett a báni hatalom – igaz, korlátozott formában – mindvégig fennmaradt Fiumében. Így például a zágrábi báni tábla maradt a fiumei bíróságok egyik fellebbezési fóruma, a Horvátországhoz tartozó Modrus–Fiume megyei hatóságot csak a horvát–szlavón közigazgatás újjászervezésekor, 1885-ben helyezték át Ogulinba, a fiumei horvát gimnázium pedig csak 1895-ben került át Sušákra. Ezzel szemben a fiumei egyházügyek az egész korszakban a zágrábi érsekség alá tartoztak és az önálló fiumei püspökség létesítése csak Fiume olasz annexiója után, 1925-ben valósult meg.

<sup>51</sup> Le deputazioni regnicolari nella questione di Fiume negli anni 1868–1869 e 1883–1884 (§ 66 dell’articolo legge XXX:1868). Pubblicato per cura del Municipio. Fiume, Emidio Mohovich, 1898.

<sup>52</sup> DAR JU 5. 24. eln./1881., MNL OL K 26. 396. cs. II. rész. 1897. 12102./1897. II. tétel. (329. a. sz.), MNL OL K 26. 396. cs. II. rész. 1897. 13644./1897. II. tétel. (329. a. sz.) 1622.korm. A kérdés fontosságát jelzi, hogy a magyar törvények rendeleti úton való behozatalának igénye nemcsak Szapáry Géza kormányzó 1881. elején kelt átiratában fogalmazódott meg, hanem már az 1880:XXXVII., valamint az 1881:XVII. tc-be is kifejeződést nyert. Ezen törvényekben külön szakaszban rendelkeztek az igazságügyi miniszter azon kivételes felhatalmazásáról,

jegyzőkönyvének ezen kitétele egyszerre számított gyakorlati okokból származó racionális megfontolásnak, engedménynek, kompenzációnak és garanciának, de az állam szempontjából igen komoly hatalmi korlátnak is.<sup>53</sup>

#### *A közigazgatási bizottság (1898-1901)*

A városi közigazgatás korszerűsítésének gondolata már korábban is felmerült, azonban a kormány a teljeskörű átszervezést csak 1883-ban helyezte kilátásba. Ekkor a közvetlen állami beavatkozás szükségét a regnicolaris bizottság tárgyalásainak aktualitása, valamint az országos költségvetés gazdaságosabb beosztásának igénye indokolta. Ennek keretén belül kitűzött célként fogalmazódott meg egy újabb közigazgatási fórum létesítése, és ezzel párhuzamosan a városi adóügyek feletti ellenőrzés jogának megszerzési jogának szándéka. A kormány az átszervezést az 1876-ban országszerte felállított közigazgatási bizottságok fiumei bevezetésével képzelte el, mégis a városi autonómia miatt kimondottan a helyi viszonyokhoz igazított tervezetet kellett kidolgozni.<sup>54</sup> A reformot illetően azonban még a kormányzók sem vélekedtek egységesen. Ezt mi sem példázza jobban, minthogy Tisza Kálmán miniszterelnök és belügyminiszter azon kérdésére, hogy vajon cél- és időszerű lenne-e a közigazgatási bizottság fiumei bevezetése, rövid időn belül két különböző kormányzói válasz érkezett. Míg Szapáry Géza még 1883 októberén is elutasította a szervezetet, addig újonnan kinevezett hivatali utódja, Zichy Ágost alig egy hónappal később már rugalmasabban fogadta a kormány kezdeményezését.

Szapáry álláspontját Fiume rendkívüli törvénykezési viszonyaival, autonómiájával, illetve alapvető állami intézmények<sup>55</sup> hiányával indokolta és explicit módon kimondta, hogy a kormányzói méltóság „a közigazgatási bizottságot fontosság és befolyás tekintetében jóval felülmúlja.”<sup>56</sup> Ezen megfontolásokból az új szervezet helyett azt szorgalmazta, hogy adóügyek gyakorlásának jogkörével kormányzói minőségében őt ruházzák fel.<sup>57</sup> Vele ellentétben Zichy az 1882 júniusában megtartott miniszteri tanácsülés szellemében a közigazgatási bizottság tevékenységét már „okvetlenül szükségesnek írta le.” Mindazonáltal elvi hozzájárulását gyakorlati támogatás nem követte: megfelelő szakemberek hiányában ugyanis még ő sem tartotta időszerűnek a hivatal felállítását.<sup>58</sup>

A közigazgatási bizottság dilemmája hamarosan lekerült a napirendről. Ebben egyaránt szerepe lehetett a kilátástalan regnicolaris tárgyalásoknak és az azokat kísérő zavargásoknak,<sup>59</sup> illetve a kormány józan belátásának, amely végül megelégedett Állandó Adóügyi Bizottság felállításával.<sup>60</sup> A kérdés csak 1896-ban tért vissza, mikor Bánffy Dezső miniszterelnök a fiumei igazságszolgáltatás korszerűsítésére vonatkozó törvénycsomagot terjesztett az országgyűlés elé.<sup>61</sup> Bár a javaslatok központi elemét látszólag elsősorban az

---

amely szerint a szóban forgó törvényeket Fiumében külön rendelettel léptesse hatályba, illetve hogy ezen rendeletekben a kikötőváros viszonyainak megfelelő módosításokat is megtehesse.

<sup>53</sup> Le deputazioni regnicolari nella questione di Fiume negli anni 1868–1869 e 1883–1884 (§ 66 dell'articolo legge XXX:1868). Pubblicato per cura i. m. 80–81. És a későbbiek során az autonóm párti városatyák egyik legfőbb retorikai eszközének és hivatkozási alapjának.

<sup>54</sup> DAR JU 5. 174. eln./1883.

<sup>55</sup> Így államépítészeti hivatal, tanfelügyelő, posta és távirtda igazgató, külön árvaszék és főjegyzői állomás.

<sup>56</sup> DAR JU 5. 156. eln./1883.

<sup>57</sup> DAR JU 5. 156. eln./1883.

<sup>58</sup> DAR JU 5. 57. eln./1884.

<sup>59</sup> DAR JU 5. 60. eln./1881. A zavargások Starčević-párt fokozatos megerősödésével és térnyerésével, már az 1880-as években megkezdődtek.

<sup>60</sup> DAR JU 5. 164. eln./1884.

<sup>61</sup> Bánffy gyakorlatilag Szapáry Gyula korábbi miniszterelnök 1891-es közigazgatási reformkísérletét szeretette volna határozottabb formában és lehetőleg a központi kormányzat számára minél kedvezőbb módon

esküdtszékek és a közigazgatási bíróság képezték,<sup>62</sup> a reformok valójában a fiumei közigazgatás komplexebb átszervezésére irányultak.<sup>63</sup> Mindezt az is bizonyítja, hogy a tervbe vett törvények hatályba léptetésére kizárólag a közigazgatási bizottság intézménye teremtett lehetőséget. A kormány úgy vélekedett, hogy „az utolsó évtizedek alatt hozott számos új törvény által az állam közigazgatásában életbeléptetett, a város és kerületében azonban egyáltalán nem, vagy csak kis részben és hiányosan fogantatba vett átalakulásoknak a város és kerületében is érvényre juttatására leginkább a közigazgatási bizottság van hivatva.”<sup>64</sup> A hivatal feladatát pedig a törvényhozás a közigazgatás „közérdekű”, „a kor igényeinek megfelelő” rendezését célzó, az állam és a város érdekeit egyaránt szolgáló alkotásainak érvényre juttatásában határozta meg.<sup>65</sup>

A kormány ezen megfontolásokat és a fiumei sajátosságokat vette alapul, mikor a hivatalt rendeleti úton felállította a városban, mellyel a közigazgatási bizottság egy altípusát, alternatíváját teremtette meg.<sup>66</sup> A központi irányelvek azonban mégsem felelhettek meg a hatáskörét és a város autonómiáját féltő Rappresentanza igényeinek. Kiváltképpen azért, mert azt a képviselőtestület meghallgatása és hozzájárulása nélkül állították fel,<sup>67</sup> ügykezelési nyelveként pedig nem a város hivatalos nyelvét, hanem a magyart határozták meg. Komoly anomáliákat okozott az is, hogy a közigazgatási bizottság elnökletével az egyébként is középfokú fórumként tevékenykedő kormányzót bízták meg, viszont a kormányzósággal már nem egyesítették a hivatalt.<sup>68</sup> Ehelyett párhuzamos, mellékes szervezetként hozták létre, amivel az állami befolyás megnövekedett súlya már kimondottan a fiumei képviselőtestület hatáskörét veszélyeztette.<sup>69</sup>

Az új hatóság hatásköre ugyanis a közigazgatás valamennyi ágára kiterjedt. Így az illetőségi és választási ügyekre, a városi állandó bizottság megválasztása körüli fellebbezésekre, a városi közadók, vámok, illetékek, helypénzek kezelésére, a vasutak és építkezések körül felmerült teendőkre, az utak, épületek műtárgyak felügyeletére, a népoktatási törvényben foglaltak végrehajtási módjára, a tanfelügyelő tevékenységére, az állami és városi közigazgatási közegek működésére és személyi kérdéseire. Mint fellebbviteli hatóság határozott a város és kerületében működő állami tisztviselők és alkalmazottak ellen indított fegyelmi ügyekben, a podestà és a városi fegyelmi bizottság által hozott határozatok esetében másodfokú, felülvizsgálati fórumként tevékenykedett. E tekintetben külön jelentőséggel bírt, hogy a közigazgatási bizottság a podestà ellen csak akkor járhatott el, amennyiben ellene az illető szakminiszter a városi statútum 118.§-a alapján fegyelmi eljárást indított. Mindemelllett a főispánokhoz hasonlóan, a kormányzót és helyettesét a

---

(centralizáltabb formában) megvalósítani, így intézkedései nemcsak Fiume önkormányzatának átszervezésére irányultak.

<sup>62</sup> A közigazgatási bíráskodás szerepéről részletesebben: Stipta István: A közös elvek szerint kezelt ügyek és a közigazgatási bíráskodás. In: A kettős Monarchia. Szerk.: Máthé Gábor–Menyhárd Attila–Mezey Barna. Budapest, ELTE Eötvös, 2018. 65–77.

<sup>63</sup> MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. 18390./1897. (329. törzsszám. 427. vonatkozó szám), DAR JU 5. 122. eln./1899.

<sup>64</sup> DAR JU 5. 122. eln./1899.

<sup>65</sup> MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. 18986./1897. (329. törzsszám. 427. vonatkozó szám).

<sup>66</sup> DAR JU 5. 122. eln./1899.

<sup>67</sup> DAR JU 5. 90. eln./1898.

<sup>68</sup> Emellett külön problematikus volt az is, hogy a kormány Fiumében egy olyan kettős számonkérési rendszert vezetett be, amely egyfelől a közigazgatási bizottság munkájából az igazolatlanul távolmaradó választott képviselőtestületi tagokat az országban egyedüli módon 100 forintos (200 koronás) pénzbírsággal büntette. Másfelől a kormányzót félévente elkészítendő, „tüzetes”, a közélet valamennyi részére kiterjedő beszámolóra kötelezte, és annak elmaradása esetén ugyancsak komoly szankciókat helyezett kilátásba.

<sup>69</sup> Az Autonóm Párt részletesebb kritikáit lásd pl.: La Giunta Amministrativa e le leggi connesse alla sua istituzione. In: La Difesa. 1898. október 2.

Rappresentanza és a városi általános bizottság határozataival szemben panaszjog is megillette.<sup>70</sup>

Az eredeti koncepció szerint a fiumei közigazgatási bizottság két részből tevődött össze: az állam, valamint a város által delegált tagokból. Az állami képviselők közt a kormányzó mellett a pénzügyigazgató, a tengerészeti hatóság műszaki osztályának vezetője, a királyi ügyész, valamint a tanfelügyelő és a közigazgatási előadó kapott helyet. Érdeemes megjegyezni, hogy a közigazgatási bizottság elnök-helyettesének kijelölésével megszűnt annak lehetősége, hogy a kormányzó távolléte vagy akadályoztatása esetén a testület a podestà vezetése alatt ülhessen össze. Fiume városát a podestának, a tanácselnöknek,<sup>71</sup> a városi tanács jogügyi előadó ülnökének, a főorvosnak, továbbá a Rappresentanza kebeléből megválasztott tíz városatyának kellett volna képviselnie.<sup>72</sup> Gaál Tibor táviratából azonban tudható, hogy a fiumei képviselőtestület nemcsak az előírt tíz képviselő megválasztását tagadta meg, de a podestái méltóságot következetesen<sup>73</sup> az Autonóm Párt vezérének, Michele Maylandernek ajánlotta fel. Maylander viszont a várost megillető jogok védelmére hivatkozva nem volt hajlandó felesküdni az ország új törvényeire.<sup>74</sup>

A Rappresentanza a kormány szempontjából renitensnek ítélt viselkedése öt fő fontos, egymással szorosan összefüggő következményt vont maga után: (1.) a városi közigazgatás megbénulását, (2.) az állami tekintély csorbulását, (3.) a kormányzatba (illetve fordítva, a fiumei elit együttműködő-képességébe) vetett bizalom megingását, (4.) a központi hatalom határozottabb fellépését,<sup>75</sup> valamint (5.) a fiumei autonómia értelmezése körül felmerült dilemmák ismételt előtérbe kerülését. A korabeli diskurzusban „kis Fiume-kérdés” néven illetett fogalom alapvetően ezt az öt tényezőt jelölte.<sup>76</sup>

#### *A kormányzói tanács (1901–1918)*

A modellváltási kísérlet mégsem lehetett sikeres. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a tény, hogy a közigazgatási bizottság csupán a fiumei autonóm önkormányzat ideiglenes felfüggesztésével kezdhette meg működését, ráadásul a politikai villongások hamarosan az országgyűlésen is vitatémaként merültek fel. A kudarc azonban nemcsak az Autonóm Pártnak a Bánffy-kabinet „Fiume-politikája” elleni mozgósítására vezethető vissza, hanem ennél jóval összetettebb folyamatokra. Közigazgatási, társadalmi, jogi és politikai jellegű konfliktusok is felmerültek, amelyek komplexitásuknál fogva nemcsak egyszerűen túlmutattak a lokális kereteken, de az országos, sőt még a birodalmi kontextusba is beleilleszkedtek. Ezért helyi szinten ugyanúgy számításba kell venni a városi közigazgatási funkciók zavarát, a fiumei kereskedelmi forgalom stagnálását, és a közélet felbolydulását, mint országos léptékben a centralisták és a municipalisták közt a törvényhatóságok központosításáról folytatott disputák

<sup>70</sup> MNL OL K 26. 545. cs. 1902. XIII. t. 2726./1902. XIII. t. (948. a. sz.).

<sup>71</sup> Az 1872-es statútum 108.§-a értelmében városi tanács a polgármester közvetlen vezetése alatt álló a közigazgatási és végrehajtó szervezetének a vezetője (dirigente).

<sup>72</sup> MNL OL K 26. 395. cs. 1897. II. tétel. 18984./1897. (329. törzsszám. 427. vonatkozó szám).

<sup>73</sup> Egymás után öt alkalommal is.

<sup>74</sup> MNL OL K 26. 422. cs. 1898. XIII. t. 520./1898.

<sup>75</sup> MNL OL K 26. 396. cs. II. rész. 1897. 329. t. sz. ad 18987.M.E./1897. (329. a. sz.), DAR JU 5. 201. eln./1900., Cronaca fiumana: L'eloquenza dei fatti. In: La Difesa, 1899. augusztus 20. Ennek részeként Bánffy a kormányzót kivételes hatalommal ruházta fel, és elrendelte, hogy a Rappresentanza feloszlata és újraválasztási közti átmeneti időszakban annak jogköreit gyakorolhassa. Mindezzel egyidőben a hetvenéves Vallentsits Antalt, a város korábbi kormányzói helyettesét nevezette ki (a nem működő képviselőtestület élére) podestává.

<sup>76</sup> 529. Országos ülés. 1900. február 14. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XXVI.

felélénkülését,<sup>77</sup> vagy az osztrák–dalmát és olasz konkurencia leküzdését célzó, egyben újabb piacokat kereső balkáni terjeszkedés körülményességét.<sup>78</sup> A „kis Fiume-kérdés” taglalása során épp ezért nem lehet figyelmen kívül hagyni sem az államilag támogatott hajózási társaságokkal kötött szerződések megújításának nehézségeit,<sup>79</sup> sem a fiumei kikötő-, illetve a vasútfejlesztésre kidolgozott tervek pozitív és negatív kritikáját.<sup>80</sup> Noha mindezen tényezők már önmagukban is kihatottak az országnak a Monarchia egészéhez fűződő kapcsolataira, az államot az adott pillanatban inkább az osztrák–magyar gazdasági kiegyezés újratárgyalása foglalkoztatta. Ezáltal mindent elkövetett, hogy lehetőségeihez képest mérsékelje a főbb politikai konfliktusokat.<sup>81</sup>

Az állam és a helyi elit (egy részének) kiegyezésére végül Széll Kálmán és kabinetjének Bánffy Dezsőtől eltérő prioritásai és célkitűzései, valamint rugalmasabb kormányzati felfogása adott lehetőséget. Az egyezkedések alapvetően a középfokú hatóság és a fiumei statútumból származó autonóm jogkörök körül forogtak, ugyanakkor más aspektusokat is felvetettek. Így például a társadalmi együttélési formák optimális feltételeinek biztosítását, a gazdasági érdekek szinkronba hozását, az országos törvények tiszteletben tartását, és ezzel együtt az államhoz való lojalitás kérdését.

Mindenek következtében Széll a municipális válságot a rá jellemző kiegyenlítő módon kezelte, és az állami szupremácia feltétlen elismerése fejében<sup>82</sup> hajlandónak mutatkozott bizonyos kompromisszumokra.<sup>83</sup> A hivatalos indoklás szerint a miniszterelnök nem a krízis pillanatnyi kezelésére, hanem a fennálló közigazgatási provizórium határain belül egy „lehetőségig tartós állapot” létrehozására törekedett. Olyan állami szervezetet felállítását határozta el, amely összehangolta az egymás mellett működő hatóságokat, továbbá középfokon kezelte a közigazgatási és fegyelmi ügyeket. Mindezt, hogy a kormány a helyi kérdéseket közvetlenül, gyorsabban és szakszerűbben intézhesse, és a „közönség” érdekeit korszerűbben és eredményesebben képviselhesse.<sup>84</sup> A konkrétumokat illetően ez azt jelentette, hogy a közigazgatási bizottságot egy új hatósággal, az úgynevezett kormányzói tanáccsal váltotta fel. A két szervezet közti legnagyobb különbség a formákban és a szabályozásokban található: míg a közigazgatási bizottságot a kormányzóság mellé szervezték, addig a tanácsot a kormányzóság kereteibe illesztették bele. A kormányzóság és a tanács összeolvasztása pedig a kormányzó hatásköreinek koncentráltabb kiterjesztéséhez és a központi kormány befolyásának növekedéséhez vezetett. Látható, hogy Széll ezzel alapvetően nem változtatott, csupán finomított az állam centralizáló stratégiáján: a gyors felszíni eredmények helyett a hosszú távú célokat helyezte előtérbe. Ezt a megállapítást igazolják a miniszterelnök azon

<sup>77</sup> A kormány számolt azzal a ténnyel, hogy a Fiumének tett bármiféle gesztus vagy engedmény más törvényhatóság számára is precedenst jelenthet és ez az egységesítő törekvéseivel ellentétes folyamatokat indíthat el.

<sup>78</sup> DAR JU 5. 1437. ált./1902. (1902. XIII. I. a. sz.), Demeter Gábor: A modernizációtól a kolonizációs törekvésekig. In: Századok, 152. (2018) 2. sz. 284–316. Az újabb vasúti összeköttetéseket és a térségben való erősebb jelenlétet elsősorban az osztrák igények letörése és a magyar termékek újabb piacokra juttatását célul kitűző főleg balkáni gazdasági befolyásszerzés gondolata, valamint általában véve, Fiume valódi tengeri empóriumma fejlesztésének szándéka indokolta.

<sup>79</sup> DAR JU 9. 4. eln./1900. IV. t. (4. a. sz.) Az államilag támogatott Adria Hajózási Részvénytársasággal és a Magyar–Horvát Gőzhajózási Társasággal kötött szerződések megújításának feltételei.

<sup>80</sup> DAR JU 5. 1437. ált./1902. (1902. XIII. I. a. sz.), DAR JU 5. 4594. ált./1902. (1902. XIII. I. a. sz.). Így például az Ogulin–Bihać vonal létesítése körül felmerült több évtizedre visszanyúló viták sorozatát.

<sup>81</sup> Törvény, jog, igazság – Széll Kálmán életműve. Szerk.: Bertényi Iván, ifj. Budapest, Mathias Corvinus Collegium/Tihanyi, Budapest, 2015.

<sup>82</sup> Széll az engedmény fejében a városi elitől feltétlen együttműködést követelt. Így például, hogy a legközelebbi podestà-választás sikeres legyen, vagyis a megválasztott polgármester felesküdjön az ország törvényeire, és a felálló képviselőtestületben pedig a fiumei (kormánypárti) Liberális Párt is megfelelő számmal képviseltesse magát.

<sup>83</sup> DAR JU 5. 87. eln./1901.

<sup>84</sup> MNL OL K 26. 517. cs. 1901. X. t. 451./1901. (451. a. sz.) X. t.

kijelentései, amelyekkel bár Fiume különleges viszonyait elismerte, mégis úgy nyilatkozott, hogy „a fiumei statutumoknak alkalmas időben való helyes módosítást is helyén való” mert „a mostani sok tekintetben meg nem felelő.”<sup>85</sup> Azt is érdemes figyelembe venni, hogy kormányzói tanács koncepciója sem újonnan fogalmazódott meg, hanem gyakorlatilag Szapáry Géza 1883-ban felvetett elképzeléseit<sup>86</sup> és Perczel Dezső korábbi belügyminiszter felvetéseit ültette át a gyakorlatba.<sup>87</sup> Tehát megállapítható, hogy a kormány a célszerűbb, és a modernebb igazgatás érdekében egy régebben kidolgozott modellt alkalmazott és lemondott az ország más területein bevált eszközök (a közigazgatási bizottság) erőltetéséről.

A kormányzói tanács két szempont miatt számított kivételesnek. Egyfelől azért, mert az új hatóságot kizárólag Fiumében állították fel, másfelől pedig azért, mert mindez nem rendelettel, hanem törvényhozási úton történt meg.<sup>88</sup> Vagyis a tény, hogy az állam mind Fiuméről, mind a kormányzóságról külön törvénnyel határozott.<sup>89</sup> Széll ez utóbbi intézkedéssel annak az 1870 óta fennálló joghézagnak a pótlására tett kísérletet, amely a kormányzói méltóság és a kormányzósági hivatal hatásköreinek definiálatlanságából eredt. Így azon túl, hogy megerősítették, hogy a kormányzó felel a városi státútumban lefektetett feladatain kívül a közigazgatás zavartalan lebonyolításáért, közvetlen hatáskörébe utalták a pénzügyi, tanügyi, kereskedelmi és földművelésügyi kérdéseket,<sup>90</sup> valamint törvényben deklarálták a kormányzói méltóság bizalmi jellegét. Emellett kiemelt fontossággal bírt a kormányzói tisztség és hivatala, valamint a podestà és a városi hatóságok kapcsolatainak szabályozása. Így a kormányzó panasz- és kinevezési jogának körülírása,<sup>91</sup> továbbá a tisztviselők feletti fegyelmi funkciójának meghatározása. Ez csupán a podestára nem terjedt ki, mivel az ő esetében változatlanul a minisztérium intézkedhetett.<sup>92</sup> Legalább ugyanakkora engedménynek számított, hogy a kormányzói tanács – a magyar ügykezelési nyelve ellenére – a városi hatóságokkal olasz nyelven érintkezhetett.<sup>93</sup> Igaz, a kétnyelvű ügykezelés azonban a korabeli kritikák ellenére sem tekinthető példanélkülinek, hiszen tökéletesen megfelelt a kiegyezés szellemének és így a bécsi–magyar–horvát központi hatóságok érintkezési gyakorlatának. További fontos tényezőként könyvelhető el, hogy bár az új törvény értelmében a kormány az új hatóság szervezeti hatáskörét és eljárási módját rendeleti úton állapíthatta meg, konkrétumok helyett továbbra is csak vezéreleveket írt elő.<sup>94</sup>

A központosítással és a bürokratizálódással megnövekedett közigazgatási teendők gördülékenyebb ügyintézése megkövetelte a kormányzói tanács személyzeti viszonyainak újrendezését. A szervezet gerincét a kormányzó felügyelete alá tartozó négy (politikai

<sup>85</sup> MNL OL K 26. 517. cs. 1901. X. t. 300./1901. (300. a. sz.) X. t.

<sup>86</sup> DAR JU 5. 156. eln./1883.

<sup>87</sup> MNL OL K 26. 422. cs. I. rész. 1898. XIII. t. 9581./1897. 35089. III. sz./B.M. XIII. t.

<sup>88</sup> 1901:IX. tc.

<sup>89</sup> A törvénykezés tényének a korabeli diskurzusban Fiume „különlegességének” elismerése, valamint a fiumei autonómia kereteinek meghatározása miatt fontos retorikai szerepe lett.

<sup>90</sup> Ez a pénzügyigazgatóság működéséért is felelős pénzügyi, valamint a „nem kizárólag bürokratikus jelleggel” bíró, a kereskedelem és a földművelésügyi minisztérium ügykörébe tartozó kérdéseket intéző közigazgatási előadó alkalmazásával valósult meg.

<sup>91</sup> MNL OL K 26. 577. cs. I. rész. 1903. XXV. t. 3391./1901. X. t. (2435. a. sz.) a kormányzó így nem szólhatott bele a városi tisztviselők kinevezésébe, és az államinak számító egészségügyi bizottság tagjainak kijelölési jogát is város a gyakorolta, mivel az azzal kapcsolatos dilemmákat olyan lényegtelennek találta, hogy egyszerűen jobbnak látta nem változtatni a kialakult jogszokáson. Megjegyzendő, hogy a kormány a nézetét a későbbiekben talán átértékelhette, ugyanis a DAR JU 5. általános anyagai között az egészségügyi bizottság működésével és a tagjainak kinevezési joga körüli problémáról számos akta keletkezett.

<sup>92</sup> Autonómiák Magyarországon, 1848–2000. Szerk.: Gergely Jenő. Bev. tan., összegy., jegyz.: Cieger András–Gergely Jenő–Ignác Károly–Kardos József–Rácz Kálmán–Réfi Attila–Strausz Péter–Zachar Péter Krisztián. Budapest, ELTE Történettudományok Doktori Iskola–L’Harmattan, 2005. 350. Ellene kizárólag a minisztérium indíthatott fegyelmi eljárást

<sup>93</sup> MNL OL K 26. 577. cs. I. rész. 1903. XXV. t. 3391./1901. X. t. (2435. a. sz.)

<sup>94</sup> DAR JU 5. 80. eln./1901.

közigazgatási, tanügyi, pénzügyi, közgazdasági) előadó alkotta. Közülük három osztálytanácsosi rangban és minőségben szolgált, egyikőjük pedig nagyobb felelősséget viselve, miniszteri tanácsosként látta el teendőit. Kiválasztásuk során a feltétlen államhűség és kiváló szakértelem mellett az olasz nyelv tökéletes ismerete egyaránt megkerülhetetlen kritériumnak számított. Az előadók munkáját a folyamatosan bővülő segédhivatali személyzet támogatta, de szerteágazó feladatkörük miatt szoros összeköttetésben álltak a tengerészeti hatóság és a városi hivatalok alkalmazottaival is.<sup>95</sup>

Fontos kiemelni, hogy a miniszteri tanácsos rangban szolgáló előadó egyben a kormányzó-helyettes címet is viselte. Erre azért volt szükség, mert az állam és ezzel együtt a hivatal tekintélyének megóvására hivatkozva a kormányzói posztot nem mindig töltötték be. Kormányzói helyettes kinevezésére az 1872-es városi statútum 59.§-a teremtett lehetőséget, amely azonban a jogköröket illetően nem tartalmazott konkrétumokat.<sup>96</sup> A hiányt az 1901-es törvény pótolta, miután a municipális válság eseményei újfent rávilágítottak, hogy a kormányzóságnál is elengedhetetlen egy állandó, széles, de jól körülírt hatáskörrel rendelkező kormányzó-helyettesi állás rendszeresítése.<sup>97</sup> Vagyis az 1898 januárjában fiumei kormányzói helyettesként táviratozó Gaál Tibor a kormányzó 1901 júliusától már kormányzó-helyettesként szolgált az államot.<sup>98</sup>

#### *A kormányzói hatáskör kiterjesztése*

A kormányzói tanács a provizórium fennállása alatt mindvégig működött, hatásköre azonban a városi autonóm jogok fokozatos elvonásával tovább bővült. A kormányzónak a fiumei építészeti és mérnöki hivatal átalakításával a városi tér formálására, a pénzügy, az adó- és fogyasztási hivatal újjászervezésével Fiume vagyonának- és pénzkezelésének ellenőrzésére nyílt lehetősége, a határrendőrség bevezetésével, valamint a városi rendőrség államosításával pedig a fontos karhatalmi szervek feletti rendelkezési jogot szerezte meg. Némileg tágabb értelmezési keretben szintén ide sorolhatók azon válságos időszakok is, amikor külön miniszteri felhatalmazással a kormányzót rendkívüli jogkörökkel felruházva, a fiumei képviselőtestület valamennyi jogát gyakorolta.<sup>99</sup>

Az átszervezésekre a hivatkozási alapot általában az intézmények korszerűtlensége, diszfunkcionalitása, gazdaságtalansága, célszerűsítésük elkerülhetlensége, és a visszaélések elszaporodása képezte, ezért a kormányzati retorikában nagy hangsúly esett a változó idők és körülmények okozta szükségszerűsége, a célszerűsége és a közérdekre. Bár ezek a kritikák többnyire valóban létező problémákat jelöltek, az állam elsődlegesen mégis autoritásának teljesebb kiterjesztésére törekedett. Még akkor is, ha ezen intézkedések sokszor nyíltan a statútum 127.§-ába ütköztek.

Mindezen tényezők a századfordulótól kezdve négy lényegi következménnyel jártak: (1.) a Széll-féle kompromisszum fokozatos felrúgását, így (2.) a kormányzóság és a városi

---

<sup>95</sup> DAR JU 5. 5. eln./1901. 2660.ME./1901. Érdemes megjegyezni, hogy az 1901-ben kinevezett négy kormányzósági előadó közül hárman egészen 1917-ig a kormányzóság kötelékében maradtak. (Donáth Imre tanügyi előadó 1909-ben hunyt el.) Vagyis a hivatalt alapvetően egy stabil, állandó, jól összeszokott személyzet működtette.

<sup>96</sup> Autonómiák Magyarországon i. m. 339.

<sup>97</sup> DAR JU 5. 199. eln./1875. Az igény, hogy a kormányzói helyettesi állást egy valóságos miniszteri tanácsosi rangban szolgáló hivatalokra bizzák, már 1875-ben felmerült. Ekkor a méltósággal Vallentsits Antalt ruházták fel.

<sup>98</sup> DAR JU 5. ad 5. eln./1901. Említésre érdemes, hogy a gyakorlatban „kormányzói helyettes” (sostituto del governatore) és a „kormányzó-helyettes” (vice-governatore) terminológiák közti különbségtétel és tudatos használat csak fokozatosan ment végbe. Így még a miniszteri átiratokon sem ritka a párhuzamos, valamint szinonimaként való szerepeltetésük.

<sup>99</sup> Így például Szapáry László 1898-ban, majd Wickenburg István királyi biztосként 1913-ban.

önkormányzat közti egyensúly ismételt felborulását, (3.) a kormányzóság ügyforgalmának látványos szaporodását, és fenntartási költségeinek növekedését, végül pedig (4.) az Autonóm Párt és az irredenta Giovine Fiume nevű egyesület kritikáinak felélénkülését.<sup>100</sup>

*A felszámolás alatt álló fiumei kormányzóság (1918/1920–1921)*

A kormányzóság következő hivatalfejlődési szakasza az 1918-as délszláv impériumváltással vette kezdetét, melynek kulcsmomentumát a város átadása és Jekelfalussy Zoltán kormányzó Fiuméből való távozása jelentette.<sup>101</sup> Megfontolandó, hogy a kormányzó (állítólag Wekerle Sándor miniszterelnök felszólítására történő) távozását talán nemcsak személyes biztonságának féltése,<sup>102</sup> hanem az állam érdeke is indokolhatta. Nevezetesen, hogy az ellenséges erők ne tudjanak egy magas hivatalú, kiemelt méltóságot betöltő személyt túszul ejteni, illetve őt bármiféle, az államot hátrányosan érintő nyilatkozattételre kényszeríteni.

Ennek ellenére a tény, hogy a kormányzó sokat vitatott körülmények közt elhagyta a székhelyét, illetve a magyar állam a város politikai és szimbolikus teréből is fokozatosan kiszorult, mindez mégsem járt együtt a magyar közigazgatás azonnali megszűnésével és a kormányzói hivatal összeomlásával. Még akkor sem, ha az Antonio Grossich elnöklete alatt megalakuló Fiumei Olasz Nemzeti Tanács<sup>103</sup> 1918. december 23-án határozati formában közölte, hogy „átvette a teljes állami hatalmat, minél fogva a magyar kormánynak Fiuméra és kerületére vonatkozó uralmát megszüntnek tekinti.”<sup>104</sup> Ehelyett inkább csak egy elhúzódo szünetelési folyamat megindulásáról lehet beszélni. Ezt az is érzékelteti, hogy Jekelfalussy vezetése alatt a hivatal egy része Budapestre költözött<sup>105</sup> és a későbbiekben „Felszámolás alatt lévő kormányzóság” néven folytatta tevékenységét még 1921 júniusában is.<sup>106</sup> Talán a kormányzósági hivatal ily módon való mesterkélten fenntartása a presztízszempontokon és a kormányzó fővárosi tartózkodásának megindokolásán túl összefüggésben lehetett azzal, hogy a város, és így az ország területi integritásának még a béketárgyalások határozata előtti feladása minden bizonnyal a közvélemény felháborodását, és a kormány helyzetének megingását vonta volna maga után.

Ugyanakkor számolva a realitásokkal, Károlyi Mihály kormánya már 1918 decemberében megkezdte az előkészületeket a magyar államhatalom Fiuméből való visszavonulására.<sup>107</sup> Ennek két legfontosabb elemét a város területén beruházott magyar állami vagyon kimutatása és azok felszámolása, valamint a Fiumében élő magyar állampolgárok személyi és vagyoni biztonságának szavatolása, és illetményeik folyósítása

<sup>100</sup> Ordasi Ágnes: Bombatámadások a fiumei kormányzóság ellen (1913-1914). In: Századok. 152. (2018) 2. sz. 401–417.

<sup>101</sup> A mindenkori kormányzó történelmi felelősségét nem firtatva megfontolandó gondolat, hogy Jekelfalussy (állítólag Wekerle Sándor miniszterelnök felszólítására történő) távozását talán elsődlegesen az állam biztonsági és érdekei indokolhatták. Nevezetesen, hogy az ellenséges erők egy magas hivatalú, kiemelt méltóságot betöltő személyt túszul ejtsenek, vagy azt, hogy őt bármiféle, az államot hátrányosan érintő nyilatkozattételre kényszerítsék.

<sup>102</sup> Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár (a továbbiakban: MTAKK) MS 4592. Fülep Lajos személyi iratai, életére vonatkozó dokumentumok. A fiumei kormánybiztosi működés és a római kiküldetéssel kapcsolatos iratok, 1918–1920 (a továbbiakban: MS 4592). 55. Névtelen emlékirat az Összeomlásról.

<sup>103</sup> Consiglio Nazionale Italiano di Fiume.

<sup>104</sup> MNL OL K 26. 1211. cs. 1919. XXIV. t. 471./1919. XXIV. t. (471. a. sz.) Fordítás az 1027. F.K.1919. számhoz., 1919. XXIV. t. 471./1919. XXIV. t. (471. a. sz.) N. 368 C.N.I. – Másolat.

<sup>105</sup> Jekelfalussy Zoltán hivatalnokaival, Orosdy Lajos miniszteri tanácsossal, Villani Frigyes miniszteri titkárral és Szitányi Géza miniszteri segédfogalmazóval az I. kerület Albrecht út 26. szám alatt található miniszterelnökségi palotába költözött be.

<sup>106</sup> MNL OL K 26. 1249. cs. 1921. XXIV. t. 3467./1921. (2139. a. sz.) XXIV. t. 204. F.K.1921.

<sup>107</sup> MNL OL K 26. 1187. cs. 1918. XXIV. t. 6432./1918. XXVII. t. (4893. a. sz.).



képezték.<sup>108</sup> Az új helyi uralkodó elittel való tárgyalást a kormánybiztossá kinevezett Fülep Lajosra bízták,<sup>109</sup> aki bár a Fiumei Olasz Nemzeti Tanáccsal szemben valóban igen kedvező eredményeket ért el, azok elsősorban a Fiume hovatartozását érintő általános bizonytalanságoknak tudhatók be.<sup>110</sup> Ezt az állítást erősíti, hogy minden előzetes megegyezés ellenére, a Párizs körüli béketárgyalások hírei, a nemzetközi és helyi politikai fordulatok és a város megélhetési viszonyainak kritikusabbá válása a visszamaradó magyarság boldogulási feltételeit és a magyar állam kiszorulásának dinamikáját meghatározták.<sup>111</sup>

A kormányzói hivatal a Tanácsköztársaság alatt is folytatta működését, ami két szempontból is figyelmet érdemel. Mindenekelőtt azért, mert a kormányzó és az egész kormányzóság az Osztrák–Magyar Monarchia örökségeként ideológiai szempontból is reakciónak, értelmezhetetlennek bizonyult az új hatalom számára. Másrészt világosan látható, hogy a Tanácskormány legkésőbb 1919 nyarára lemondott a kikötővárosról.<sup>112</sup> Igaz, a Fiumében maradt magyar állampolgárok helyzetével ennek ellenére – és némiképp meglepő módon – mégis törődött. Szociális, propagandisztikus és – többek közt a Fülep-féle egyezmény miatt – politikai okokból az ügyeik intézését a rendszer helyi szimpatizánsaira és azok (olykor már korábban megalakult) jótékonyági szervezeteire bízta. Ezek közt a Nevelőmunkások fiumei osztálya, a Fiumei Magyarok Segélyező és Tanácsadó Irodája, valamint annak napközis otthona, továbbá a Fiumei Tanügyi Tanács említhetőek.<sup>113</sup> Megjegyzésre érdemes, hogy ezen mozgalmakban Cavalloni József, a fiumei m. k. felső kereskedelmi, illetve a kiviteli iskola tanára mellett Molnár Erik marxista történész édesapja, Molnár Aladár is meghatározó szerepet töltött be.<sup>114</sup> Kérdés azonban, hogy ezen akciók vajon mennyire önkéntes, spontán alapon szerveződtek és mennyiben a Tanácsköztársaság központi direktíváinak megfelelően, esetleges stratégiájának részeként indultak meg.

Mindenesetre az új rendszer dilemmái jól tetten érhetők a kormányzónak küldött levelek címzéseiben is. Ezek sajátossága, hogy az udvariassági formulák mellőzésével nemcsak a hivatal megnevezése (kormányzóság/felszámolás alatt lévő kormányzóság) változott, de esetről esetre Jekelfalussy Zoltán és megszólítása (kormányzó/kormányzó-elvtárs) is.<sup>115</sup> Visszafelé ez az „ingadozás” már nem volt érvényes: Jekelfalussy a

<sup>108</sup> MTAKK MS 4592. 41. Másolat a miniszterelnök 4905./M.E. számú átiratáról.

<sup>109</sup> MNL OL K 26. 1211. cs. 1919. XXIV. t. 601.2. f./1919. XXIV. t. 2768./1919. XXIV. t.

<sup>110</sup> Részletesebben: Fülep Lajos levelezése I. 1904–1919. Szerk: F. Csanak Dóra. Budapest, MTA Könyvtár, 199., Babus Antal: Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban (I. rész). Új Forrás, 34. (2002) 3. sz. 40–48.; Babus Antal: Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban (II. rész). Új Forrás, 34. (2002) 4. sz. 40–46.; Babus Antal: Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban (V. rész). Új Forrás, 34. (2002) 7. sz. 75–80., Ablonczy Balázs: A kikötő alkonya. In: Bennünk élő múltjaink. Szerk: Papp Richárd–Szarka László. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. 2008. 163–187., Juhász Balázs: Trianon és az olasz diplomácia. Dokumentumok a békeszerződés előkészítéséről, 1919–1920. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Trianon-dokumentumok és – tanulmányok) 62–68.

<sup>111</sup> Megjegyezendő, hogy a fiumei magyar állampolgárok hazahozatala a várost megszálló csapatok tevékenysége, valamint az infrastrukturális és földrajzi nehézségeken túl, az ország szétesésével együtt járó menekültkérdés miatt is akadályokba ütközött.

I verbali del Consiglio Nazionale Italiano di Fiume e del Comitato Direttivo (1918–1920). Red.: Massagrande, Danilo. Roma, Società di Studi Fiumani Archivio Museo storico di Fiume. 2014.

<sup>112</sup> MNL OL K 26. 1211. cs. 1919. XXIV. t. 601.2. f./1919. XXIV. t. 2768./1919. XXIV. t.

<sup>113</sup> MNL OL P 2256. Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai. Személyi fondöröedékek. Egan Lajos, fiumei kormányzó-helyettes iratai (a továbbiakban: P 2256). No. 20. Egan Lajos naplója (a továbbiakban: No. 20.). Egan Lajos naplója – Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920). Szerkesztette, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányokat és a jegyzeteket írta Ordasi Ágnes. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019 (kézirat, kiadás alatt)

<sup>114</sup> MNL OL K 26. 1211. cs. 1919. XXIV. t. 4702./1919. XXIV. t., MNL OL K 26. 1211. cs. 1919. XXIV. t. 39946./1919. XXIV. t. 1104. sz./1919. F.K.

<sup>115</sup> MNL OL K 26. 1211. cs. 1919. XXIV. t. 601.2. f./1919. XXIV. t. K.T.E.2421./1919. XXIV. t.

Tanácsköztársaság ideje alatt következetesen a „Felszámolás alatt lévő fiumei kormányzóság vezetője”-ként írta alá a felterjesztéseit.<sup>116</sup> A túl arisztokratikus „kormányzó” terminussal szemben a „kormányzóság vezetője” kifejezés jobban kifejezte a bürokratikus, hivatalvezetői jellegét és az új rendszer értékrendjét is.

Az is jellemző, hogy a kormányzóságot nem alakították át népbiztossággá és a hivatali szolgálatot ellátó személyzetet sem cserélték le. Ennek folytán a kutatás jelen szakaszában úgy tűnik, hogy Jekelfalussy volt az egyetlen főispáni rangú politikus, aki legalább formálisan megőrizhette korábban viselt hivatali méltóságát.<sup>117</sup> Ennek feltételezett okai lehetnek a Tanácsköztársaság már említett érdektelensége és rövid regnálása, valamint a tény, hogy legitimitását még a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács is megkérdőjelezte.

Így hivatalosan továbbra is a kormányzóság felelt a városban tartózkodó magyar állampolgárok és az ott működő intézmények ügyeiért, valamint a magyar közigazgatás leépülésének koordinálásáért. Ezt a feladatot helyben 1918. október 29-től 1920 májusáig a kormányzó nevében Egan Lajos kormányzó-helyettes látta el,<sup>118</sup> aki ekképpen szemtanúja lehetett az új közigazgatási rendszerek egymás utáni alakulásának. Jelesül a Délszláv Nemzeti Tanács, illetve a Rappresentanzából lett Fiumei Olasz Nemzeti Tanács hatalomra jutásának, a szövetséges katonai erők bevonulásának, és Gabriele d’Annunzio „vállalkozásának”. Egan távozását követően a visszamaradt magyar állampolgárokról előbb Brandenstein Ottó számvevőségi igazgató,<sup>119</sup> a későbbiekben pedig Nyíró Gábor hajózási főfelügyelő,<sup>120</sup> majd Sebestyén Pál, a fiumei spanyol kir. konzulátushoz beosztott alkonzul gondoskodott.<sup>121</sup>

## 2. Az állami hatalomgyakorlás módozatai a mindennapokban

Mivel a „nagy” és a „kis” Fiume-kérdésből származó konfliktusok komoly akadályokat állítottak a kikötőváros centralizálása és a helyi társadalom „célracionálisabbnak” tartott átalakítása elé, az állam más eszközöket is igénybe vett a hatékonyabb hatalomgyakorlás érdekében a különböző közigazgatási intézmények mellett. Az alábbi fejezetek ezeket veszik sorba.

### *A helyi elitek és a közvélemény megnyerése*

Mivel az állam a hatalmát Fiumében csak a lakosság többségének támogatásával gyakorolhatta, a kormány nagy erőket fordított a helyi elitek szimpátiájának és bizalmának megnyerésére. Jóllehet, ez olykor meglehetősen ambivalens helyzeteket eredményezett, hiszen az állam mégiscsak önmagát korlátozta például a virilizmus mellőzésével, vagy a podestának és a Rappresentanzának biztosított viszonylag tág hatáskörrel, továbbá a státutum változatlan fenntartását biztosító kitéttel. Még ennél is hatékonyabb eszköznek bizonyultak a minisztérium által a kormányzónak juttatott – eredetileg évi 4000, később fokozatosan 2000 forint-ra csökkenő – szabadon felhasználható a miniszterelnökségi rendelkezési alapról kiutalt bizalmi összegek,<sup>122</sup> valamint azok a gazdasági és társadalmi kezdeményezések, amelyek hosszabb távon az ország politikai, kulturális és főleg közgazdasági céljaival is egybeestek.

<sup>116</sup> MNL OL K 26. 1211. cs. 1919. XXIV. t. 601.2. f./1919. XXIV. t. 5890./1919. XXIV. t. 1399.F.K/1919. XXIV. t.

<sup>117</sup> Az észrevételért Paksa Rudolfnak ezúton szeretnék köszönetet mondani.

<sup>118</sup> MNL OL P 2256. No. 20.

<sup>119</sup> MNL OL K 26. 1249. cs. 1921. XXIV. t. 3467./1921. (2139. a. sz.) XXIV. t. 204.F.K.1921.

<sup>120</sup> MNL OL K 26. 1187. cs. 1918. XXVII. t. 1906./1921. XXIV. t. (1906. a. sz.), 83. F. K./1921.

<sup>121</sup> MNL OL K 26. 1187. cs. 1918. XXVII. t. 5298./1921. XXIV. t. (1906. a. sz.). 225. F.K./1921.

<sup>122</sup> DAR JU 5. 54. eln./1876.

Ide sorolható az is, hogy az állam a hosszúlejáratú és kedvező feltételű hiteleken kívül a nagyobb profit reményével kecsegtető gyárakat, vállalatokat, mint például az Adria Hajózási Részvénytársaság, monopóliumokkal ruházott fel.<sup>123</sup> A vasúti és a tengeri kereskedelmi forgalom, valamint a kikötőbővítés egyre látványosabb kivitelezése pedig önmagában is az állami támogatással megvalósuló fejlődés, a modernizáció és a haladás jelképeivé váltak.<sup>124</sup> Az már más kérdés, hogy a modernizáció vagy modernizációk komplexitásából és többarcúságából adódóan,<sup>125</sup> egyes esetekben a felülről előremutató és a fejlődés jegyében meghozott intézkedések alulnézetből szemlélve, a helyi társadalom alapvető életfeltételeit, egzisztenciális lehetőségeit rendítették meg és a hagyományos gazdasági–közigazgatási elit érdekeibe ütköztek.

Az állam számára – a rivalizáló nacionalizmusok elvének megfelelően –, nemzetpolitikailag látszólag kiszámíthatóbb eredményekkel kecsegtetett az olasz ajkú lakosság horvátokkal szemben támasztott törekvéseinek felkarolása. Így annak ellenére, hogy a magyar központi és helyi kormányok elvben lelkesen pártolták a fiumei horvát gimnázium és Fiume megye székhelyének elhelyezését, a Delta-terület feletti jurisdictionalis jog megszerzését, vagy az önálló fiumei püspökség megszervezését,<sup>126</sup> a „nagy Fiume-kérdés” aktualizálódásának kockáztatták.<sup>127</sup> Ahogy Tisza Kálmán Fiume megye székhelyének elhelyezése ügyében Szapáry Géza kormányzót még a regnicolaris bizottságok tárgyalásai előtt utasította, hogy „bevárva magának a fiumei kérdésnek az arra hivatott tényezők hozzájárultával törvényes úton való megoldást, odahatni méltóztassék, hogy a szőnyegre hozott fentebbi kérdés most tovább ne feszegessék, s konfliktusok a horvát hatóságokkal mellőztessenek.”<sup>128</sup> Ez a fajta konformizmus, illetve az, hogy a bizottságok tárgyalásai sem vezettek sikerre, és a fiumeiekben a csalódottság és a cserbenhagyás érzetét keltette.<sup>129</sup> Ennek kompenzálására az államnak a saját érdemeit egyéb csatornákon keresztül is hangsúlyoznia kellett.

Ezt igazolja a fiumei kereskedelmi és ipartőzsde Baross Gábor által kezdeményezett felállítása,<sup>130</sup> vagy a Lloyd-fiumano társulat megalapítása. Ez utóbbit a kormánypárt égisze alatt Steinacker Artúr, a fiumei rizsgyár vezérigazgatója vezette, legfőbb feladatának pedig azt tekintette, hogy a helyi felső középosztályra építve, egy pusztán a közgazdasági szempontokra koncentráló, de a magyar államhoz tartozást elfogadó konzultációs szervezetet hozzon létre.<sup>131</sup> Feltűnő, hogy a társaság tagjai közül többen az 1901-ben Gaál Tibor elnökletével és a kormány támogatásával megalakult Sirius szabadkőműves páholy életében is aktív szerepet játszottak. Így például maga Steinacker Artúr is, aki 1911-ben bekövetkezett haláláig a páholy nagymesteri méltóságát töltötte be.<sup>132</sup>

A racionális és gyakorlatias megfontolások mellett jellemzően a helyi közvélemény megnyerését célozta az a törekvés, amely szerint a tengerészeti hatóság-, és a kormányzóság

<sup>123</sup> Erre jó példa Luigi Ossoinack esete. Részletesebben lásd: Sučević Međeral, Krešimir: Businessman – The Case of Ossoinack Family and Fiume. In: Journal of the Croatian Anthropological Society, 41. (2017) 4. sz. 1–10.

<sup>124</sup> A témára vonatkozóan részletesebben lásd: Pelles Márton: Az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. szerepe Fiume hajó- és áruforgalmában (1874–1914). In: Közgazdasági Szemle, 63. (2016) 9. sz. 188–208., Zsigmond Gábor: Az osztrák–magyar Lloyd története. Aetas, 24. (2009) 1. sz. 126–143.

<sup>125</sup> Sokféle modernitás. Szerk.: Niedermüller Péter. Budapest, L'Harmattan, 2008. 7–16., A modernizáció. Janus, 5. (1988) 1. sz. (tematikus szám).

<sup>126</sup> DAR JU 5. 24. eln./1881.

<sup>127</sup> Vö. DAR JU 5. 79. eln./1881., DAR JU 5. 86. eln./1881.

<sup>128</sup> DAR JU 5. 89. eln./1881.

<sup>129</sup> DAR JU 5. 82. eln./1881.

<sup>130</sup> MNL OL K 150. 1892. VII. 8. 8091. (2275. cs.)

<sup>131</sup> DAR JU 5. 18. eln./1902.

<sup>132</sup> MNL OL P 1083. I. sorozat 38. t. LXVI – Sirius-páholy., Toševa Karpowicz, Ljubinka : Freemasonry, Politics and Rijeka (1785–1944). Washington, Westphalia Press, 2017.

élére, amíg csak lehetett, többnyire az 1848/1849-es eseményekben szerepet játszó, történelmi mágnás családok kompetensnek tűnő tagját nevezték ki, míg a hivatalok alsóbb állásait pedig lehetőleg fiumei születésű és olasz nyelvű hivatalnokokkal töltötték be. A hivatalos indoklás szerint a helyi családból származó ifjak alkalmazása a hatóságok ésszerű, mindennapi ügykezelésének biztosításán túl azért is kiemelt szempont, mert ezzel a kormány a saját rendszere iránti bizalmat építhette és erősíthette. Ezen az alapon került be Verneda Emil, Manasteriotti Heliodor, vagy éppen Smoquina Márius is a hivatalba.<sup>133</sup> Am ahogyan Brusíc Mátyás (Matijaš Brusíc)<sup>134</sup> vagy éppen Budin Delimir esete is mutatja,<sup>135</sup> megfelelő szakértelem és lojalitás esetén a kormányzóság egyes horvát ajkú tisztviselők alkalmazásától sem zárkózott el. Ugyanezek a szempontok érvényesültek egyes fiumei polgárok kitüntetése,<sup>136</sup> magyar nemesítése,<sup>137</sup> vagy egy-egy előkelő és jól jövedelmező állás (például konzuli kinevezés) betöltése során is.<sup>138</sup>

### *A magyar állampatriotizmus megeremtése és erősítése*

Az állami befolyás erőteljesebb érvényesítését szolgálták a különböző dalárdák, szakkörök, szakegyesületek és kultúregyletek is,<sup>139</sup> amelyek programjukban meghirdetett tevékenységükön kívül lehetőséget teremtettek a Fiumében hivatalt vállaló magyarságnak, hogy összetartását, hazafias érzéseit és az állam iránti lojalitását megerősítse és kifejezze. Ezek a szervezetek azért is bizonyultak fontosnak, mert olyan informális csatornákat hoztak létre, melyek segítségével az interperszonális kapcsolatok elmélyülhettek és egyes információk gyorsabban, hatékonyabban terjedhettek. Az egymás után alakuló társaságok a magyar nyelv ápolásának szintén nagyban elősegítették, mely tényező az állam helyi súlyának megnövekedését jelezte. Mindeközben megkezdődött a városival párhuzamos állami oktatási rendszer felállítása, amely a magyar nyelv dominanciájának megeremtését, valamint a helyi olasz (és horvát) ajkú lakosság magyarosítását és a kormányzathoz való lojalitásának kialakítását szolgálta. Így a városi iskolákban a magyar kötelező tantárgyként való fokozatos bevezetésével mind nagyobb számban jelentek meg Fiumében a magyar származású oktatók, a külföldön képesítést szeretteknek pedig a századfordulótól kötelező jelleggel honosítaniuk kellett a diplomájukat.<sup>140</sup> A honosítás megkövetelése ekkorra már az egész Osztrák–Magyar Monarchia területén bevett gyakorlatnak számított, ami az egységes és a megfelelő elvek szerint meghirdetett oktatás- és nevelésügy feletti felügyelet egyik fontos eszközét jelentette.

Megjegyzendő, hogy a tanárokkal szemben támasztott elvárások közt a praktikus szempontokon túl a nemzetpolitikai okok hatványozottabban érvényesültek. Ezt jól bizonyítja, hogy az állam még az összeomlás éveiben is érdekelt volt fiumei működésük folytatásának biztosításában, a Tanácsköztársaság alatt pedig az Ányos Ármin, Orbán István, Cavalloni

<sup>133</sup> Ezen a ponton alapvetően egy kétirányú folyamatról kell beszélni, hiszen nemcsak az államnak volt szüksége a fiumei előkelő családokból származó tehetséges ifjak „legitimáló” alkalmazására, de a helyi társadalom foglalkozásszerkezetének átstrukturálódása következtében az újabb generáció mind nagyobb részben törekedett az értelmiségi, kiváltképpen a biztos fizetést és nyugdíjat garantáló állami és városi állások megszerzésére.

<sup>134</sup> DAR JU 5. 49. eln./1882.

<sup>135</sup> MNL OL P 2256. No. 20.

<sup>136</sup> DAR JU 5. 115. eln./1875.

<sup>137</sup> DAR JU 5. 47. eln./1907., DAR JU 5. 145. eln./1907.

<sup>138</sup> DAR JU 5. 20. eln./1888.

<sup>139</sup> Például: Állami Felső Kereskedelmi Iskola Magyar Társalgó Kör, Árpád kör, Fiumei Magyar Daloskör, Fiumei Szabadlyceum.

<sup>140</sup> DAR JU 5. 73. eln./1901., DAR JU 5. 4557. ált./1914. (XI. 14. 11. a. sz.).

József és Molnár Aladár<sup>141</sup> fiumei tanárok által működtetett „Magyar Segélyiroda” egy ideig még a bolsevik propaganda folytatását is lehetővé tette.<sup>142</sup>

Ehhez kapcsolódva megállapítható, hogy a jótékonyági szervezetek esetében is látványosan körvonalazódnak az általános karitatív tevékenységeken túl azok nemzetet erősítő, ideológiai–kulturális funkciói. Így például a Zichy Ágost felesége, Wimpffen Hedvig grófné által alapított és főigazgatója alatt álló gyermekmenház esetében. Noha az „Asilo Clotilde” elvileg a szegény sorsú gyári munkások még nem tanköteles korú gyermekeinek támogatására jött létre, azt is célként határozta meg, hogy a felvetteket a hazafias irányelveknek megfelelően, a fiumei magyar iskolákra készítse fel, és a gyerekekkel szemben tanúsított jó bánásmód révén a szülőikben is felébressze a magyar intézmények iránti bizalmat.<sup>143</sup> Ahogy Herczeg Teréz Benedek rendi főnöknő feliratai és a magyar elem térnyerését pártoló tevékenysége,<sup>144</sup> továbbá Zichy Ágost jelentései is alátámasztják, hogy hasonló politikai szerepek ellátására az erre hajlandónak mutatkozó (különösen a bencés rendiek) apácákat is felhasználták megfelelő anyagi kompenzációért és befolyásért cserébe.<sup>145</sup>

A kormány előszeretettel aknáztta ki a helyi sajtó által nyújtott lehetőségeket is. A magyar nyelvű orgánumok közül a kormány érdekeit az 1880-as években Mócs Zsigmond „Fiume” című lapja,<sup>146</sup> 1893-tól Körösi Sándor és Hegyi Jenő „Magyar Tengerpartja”, illetve a századfordulót követően a gyakran túlcsonduló hazafias retorikai fordulatokat alkalmazó „Fiumei Szemle” és az „A Tengerpart” képviselte. Az olasz ajkú közönséget – hasonló szellemben főleg – a „La Varietà”, és nagyjából az 1910-es évek elejéig Emidio Mohovich nagy népszerűségnek örvendő napilapja, a „La Bilancia” tájékoztatta némi szubvenció fejében.<sup>147</sup> A sajtó az egyes törvények, rendeletek, gazdasági fejlemények, az országos vagy a helyi társadalmi és politikai események az állam szempontjából interpretált közlésével kitűnő eszközt jelentett a közvélemény formálására, az ország más részeiről szóló hírek ismertetésével pedig az „anyaországhoz való tartozás” magasztos érzetének erősítésére vagy éppen kiváltására.

Mindennek ismeretében érthető, hogy Fiume minden nagyobb állami eseményen delegációval képviseltette magát. Így tett Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Andrássy Gyula, Tisza Kálmán és az ország más nagyjainak temetése és Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala alkalmával,<sup>148</sup> és ugyancsak lehetőséget kapott, hogy a kiállítások (elsősorban az 1873-as bécsi világ-,<sup>149</sup> az 1885-ös budapesti,<sup>150</sup> az 1896-os millenniumi,<sup>151</sup> illetve 1907-es magyar londoni)<sup>152</sup> lebonyolításában is tevékenyen vehessen részt. A közreműködők munkáját

<sup>141</sup> Molnár Aladár a második világháború utáni Magyarországon jelentős politikai és tudományos karriert befutó Molnár Erik történész édesapja.

<sup>142</sup> MNL OL K 503. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Kereskedelmi iskolák. 44. cs. 1920. XVIII. t., MNL OL P 2256. No. 20., Ordasi Ágnes: A fiumei állami alkalmazottak helyzete az első világháború után. In: Emberek és eszmék migrációja Bulgáriában és Magyarországon (19–21. század). Szerk.: Peykovska Penka – Demeter Gábor. Szófia, Paradigma, 2018. pp. 256–272.

<sup>143</sup> DAR JU 5. 77. eln./1885.

<sup>144</sup> DAR JU 5. 304. ált./1902. (XI. 16. 304. a. sz.).

<sup>145</sup> DAR JU 5. 214. eln./1888. Az apácáknak a magyar nyelv tanításában betöltött szerepét támasztják alá azok a források, amelyek kiemelt állami segélyezésükről és annak okairól számolnak be.

<sup>146</sup> A lap kálváriája és segélyezési ügye a DAR JU 5. általános és elnöki irataira vonatkozó repertóriumból is látványosan kirajzolódik.

<sup>147</sup> DAR JU 5. 203. eln./1899.

<sup>148</sup> A Rákóczi ünnep és Fiume. A város hódolata. In: Magyar Tengerpart. 1906. október 14.

<sup>149</sup> DAR JU 5. 180. ált./1875. (180. a. sz.).

<sup>150</sup> DAR JU 5. ad 145. eln./1886.

<sup>151</sup> DAR JU 5. 59. eln./1894.

<sup>152</sup> MNL OL K 228. Kereskedelemügyi Minisztérium. Tengerészeti, hajózási és vízépítészeti szakosztály. 223. d. 1907–1908. A Magyar londoni kiállítás.

általában magasabb állami elismerés követte, amit egy-egy kinevezés alkalmával mindig számon is tartottak.<sup>153</sup>

Szintén az érzelmi közösség megteremtését, a társadalmi kohézió erősítését szolgálták az egyes törvényhatóságokkal (például Debrecennel) kiépített „testvérvárosi kapcsolatok”,<sup>154</sup> valamint a fiumei polgárok és diákok számára szervezett hosszabb-rövidebb magyarországi utazások és kirándulások. Ahogy Zichy Ágost a közmunka és közlekedésügyi miniszterhez „kéjvonatok”<sup>155</sup> és szabad, illetve kedvezményes árú vagy családjegyekért való folyamodása során megfogalmazta, „Fiume város sajtószzerű politikai helyzetében s anyaországtól való távolsága mellett nemcsak kívánatos, de mondhatnám, kötelesség minden lehető módon alkalmat nyújtani arra, hogy itteni idegen ajkú és szokású honfitársaink az anyaországgal minél tágabb körben közvetlen érintkezésbe jöjjenek”.<sup>156</sup>

Hasonlóan megfontolásokból szintén kitüntetett figyelmet érdemelnek a reprezentatív helyi események. Így például az uralkodó és a dinasztia más tagjainak fiumei látogatásai, egyes miniszterek és megbízott szakértők a kikötőváros viszonyait felmérő helyszíni vizsgálatai, valamint a hagyományos állami/nemzeti ünnepek. Utóbbiak mindenekelőtt március 15-e, április 11-e, Ferenc József születésnapja és trónra lépésének évfordulói, augusztus 20-a stb. látványos ceremóniái említhetőek.<sup>157</sup> Szintén ide tartoznak egyes helyi politikai események is, többek közt a podestá-választások, valamint a kormányzói installációk. Mindennek alapján mérhető csak fel, hogy az államot milyen presztízvesztés érte azzal, hogy Wickenburg István „politikai okokból” nem volt hajlandó megjelenni a Rappresentanza előtt a saját kormányzói installációján 1911-ben.<sup>158</sup>

Ezzel összefüggésben, az állam a mindennapi élet fizikai tereiben is igyekezett újabb „hídfőállásokat” elfoglalni. Az állam szimbolikus térfoglalási törekvései<sup>159</sup> legmarkánsabban a kormányzói és az igazságügyi palota építése, a Corsón található épületek és József főherceg villájának megszerzése, valamint a magyar történelmi személyekről elkeresztelt köztérnevezések bevezetése során jelentkeztek,<sup>160</sup> de akár a Delta-területért csaknem egy évszázadon át folyó vetélkedése is ide sorolható.<sup>161</sup>

### *Beavatkozás a helyi politikai életbe*

A meggyőzés és megnyerés mellett határozottabb és módszeresebb lépések is történtek az államhatalom kiterjesztésére. Mint ahogy arról már volt szó, a hatékonyabb közigazgatás jegyében ki nem mondott irányelvként fogalmazódott meg az egyes önkormányzati ágak feletti ellenőrzés és irányítás jogának a megszerzése. Ezáltal kitűzött céllá vált a városi adóügyi bizottság<sup>162</sup> és a városi építészeti hivatal újjászervezése,<sup>163</sup> a városi pénzügyőrség és

<sup>153</sup> DAR JU 5. 78. eln./1875.,

<sup>154</sup> DAR JU 5. 1200. ált./1882. (1200. a. sz.), DAR JU 5. 326. eln./1903.

<sup>155</sup> Korabeli szóhasználat, mai megfelelője: élménytúra, élményjárat.

<sup>156</sup> DAR JU 5. 70. eln./1885.

<sup>157</sup> Részletesebben lásd DAR JU 5 repertórium általános és elnöki iratok megfelelő tételeit.

<sup>158</sup> MNL OL K 467. Miniszterelnökség. Miniszterelnökök félhivatalos levelezése (a továbbiakban: K 467) 16. cs. 239. félhivatalos/1913. Wickenburg az eseményt „programbeszédnek” nevezi.

<sup>159</sup> A témával kapcsolatban részletesebben: Eszik Veronika: A magyar–horvát tenger mellék mint nemzetiesített táj. Adalék az intézményesülő földrajztudomány és a nemzetépítés kapcsolatához. In: Korall, 62. (2015) 75–95.

<sup>160</sup> Superina, Massimo: Stradario di Fiume. Roma, Società di Studi Fiumani Archivio Museo storico di Fiume, 2015.

<sup>161</sup> Ordasi Ágnes: Térfoglalás. A fiumei (?) Delta megszerzésének stratégiái. Urbs (megjelenés alatt)

<sup>162</sup> DAR JU 5. 162. eln./1889.

<sup>163</sup> DAR JU 5. 271. ált./1896. (271. a. sz.).

rendőrség államosítása, valamint mindenekelőtt az államtól függő újabb szervek (a bejelentési hivatal,<sup>164</sup> a közigazgatási tanács, a kormányzói tanács, és a határrendőrség) létrehozása.<sup>165</sup>

Ahogy az ország más területein, úgy Fiumében sem zárkozott el az állam az országos és községi választások befolyásolásától annak érdekében, hogy a kikötőváros mandátumát kizárólag a kormánypárt által is támogatott liberális képviselő nyerje el. Erre a provizórium teremtette meg a lehetőséget azzal, hogy a választások lebonyolításáért, valamint a választóközrtek kijelöléséért is a kormányzó felelt.<sup>166</sup> A szavazati joggal rendelkező fiumeiek többségének álláspontját, egyúttal a kormány mozgásterének határát azonban világosan kijelölte, ahogy e törekvések már 1892-ben, Batthyány Tivadar különjelölésével és sikerével kudarcot vallottak-, 1901-től pedig az Autonóm Pártot képviselő Riccardo Zanella színrelépése és a „Fiume a fiumeieknek”<sup>167</sup> jelmondat meghirdetése még szélsőségesebb folyamatok kezdetét jelezte. A helyi kormányzat számára ezért is volt fontos, hogy a választási folyamatba megfelelő, karakteres személyeket vonhasson be, akik segítségével a fiumei társadalom valamennyi szegmensét aktívan mozgósíthatta. E célkitűzés érdekében olykor még az általános averzióin is képesnek bizonyult felülemelkedni.

Erre jó példa Sachs Henrik Ferenc József-rend lovagkeresztjével való kitüntetésének szorgalmazása, amit Szapáry László kormányzó ekképp indokolt a miniszterelnöknek: „A királyi kormányzó egyik legfontosabb politikai feladata tehát mindenkor, hogy a város lakosságának mintegy felét képező horvátság politikai és szívbeli érzését a magyarságnak a magyar állameszmének megnyerje s megtartsa. Ebbeli súlyos, felelősségteljes és fáradalmas tevékenységében a kormány azonban legelső sorban utalva van arra, hogy a horvátság véréből és húsból hódítsa politikai harcosait s ezeket képes legyen magának olyképp lekötelezni, hogy a hazafias, de nehéz és sok megtámadtatásnak kitett, a békítő és közvetítő, – magyarázó és meggyőző munkásságukban ki ne fáradjanak minden elismerés hiányában el ne csüggedjenek, el ne kedvtelenedjenek s ezáltal a kormánynak el ne vesszenek. Ily bátor, erős és fáradhatatlan előharcosa a magyar–horvát kibékülésnek Dr. Sachs Henrik fiumei ügyvéd. Hathatós befolyásával mindenkor eredményesen támogatta a helyi kormányt, mikor kiélesedett nemzetiségi viszályokat kellett politikai célok érdekében kiegyenlíteni, vagy amikor a magyar kormányzat ellen feltámadt túlzó olasz városi elem ellenében a magyar kormány szándékai keresztülvihetésére az igen nagyszámú itteni horvát polgárság jóakaró támogatására elkerülhetetlen szükség volt.”<sup>168</sup>

Az állam szempontjából a községi választások, és így a Rappresentanza összetételének befolyásolása<sup>169</sup> legalább ugyanekkora súllyal esett latba.<sup>170</sup> Ennek eszköze volt a képviselőtestület feloszlata, rendkívüli esetekben pedig jogainak a kormányzóra való közvetlen ruházása, valamint a választások kiírásának időzítése, a választási bizottság

<sup>164</sup> DAR JU 5. 3779. ált./1911. (1911. II-4. 22. a. sz.), DAR JU 5. ad 427. ált./1899. (7. a. sz.) (1911. II-4. 22. a. sz.).

<sup>165</sup> DAR JU 5. 137. eln./1875., DAR JU 5. 32. eln./1876., DAR JU 5. 29. eln./1876. A Monarchia osztrák felében zajló mozgalmak, valamint a külpolitikai viszonyok változásai sem hagyhatók figyelmen kívül. Példának okáért a városi rendőrség átszervezésének egyre sürgetőbb szüksége nemcsak Borbone Don Alfonz spanyol trónörökös elleni a grázi, fiumei és abbázai tüntetések következményeként merült fel, hanem Ferenc József dalmáciai útjával, és az azt követő Bosznia–hercegovinai mozgalmakkal, és az orosz–török háborúval is egybeesett. E tekintetben az is megemlítendő, hogy mivel Fiumében nem tartózkodott semmiféle helyőrség, védelme nem volt kellőképp biztosítva, ráadásul állambiztonsági szempontból a városon átvonuló, Dalmáciába tartó olasz garibaldisták további destabilizációt jelentettek.

<sup>166</sup> DAR JU 5. 4661. ált./1914. (I. 3. 6. a. sz.), DAR JU 5. 3515. ált./1914. (I. 3. 6. a. sz.).

<sup>167</sup> Pontos fordítás, az eredeti: „Fiume ai fiumani.”

<sup>168</sup> DAR JU 5. 60. eln./1901.

<sup>169</sup> Ugyancsak fontos eszköz volt a választások kiírásának időzítése, a választási bizottság összetételének befolyásolása, valamint a képviselőtestület feloszlata, rendkívüli esetekben pedig jogainak a kormányzóra való közvetlen ruházása.

<sup>170</sup> MNL OL K 26. 517. cs. 1901. X. t. 300./1901. (300. a. sz.) X. t., DAR JU 5. 172. eln./1897.

összetételének befolyásolása. Még akkor is, ha ezen a téren legfeljebb pürrhoszi győzelmeket tudott aratni, mivel a választások csak mérsékelten keltették fel a fiumei magyarság érdeklődését. A kormányzó potenciális politikai bázisának választási magatartását és az állam iránti feltétlen, cselekvő formában megnyilvánuló lojalitását az elvi és racionális megfontolások mellett egzisztenciális okok is befolyásolták. Mindezt tovább fokozta saját „másságuk,” „idegenségük” érzete, valamint a tény, hogy a municípium (saját érdekei védelmében) a fiumei illetőséggel járó választási jogot eleve csak szűk kör számára tartotta fenn.<sup>171</sup>

Az utóbbit példázza, mikor 1884-ben nagy erőfeszítések árán Erődi Béla m. kir. főgimnáziumi igazgató és Németh Imre ügyész személyében magyar származású választott tagjai lettek a képviselőtestületnek, a fiumei közvélemény meglepő heveséssel reagált a történetekre. A disszonanciát és a kormány lehetőségeinek korlátait jelzi, hogy hasonló direkt kísérletre több mint húsz évig nem is került aztán sor.<sup>172</sup> Ezt követően 1915-ben csak a háború okozta rendkívüli helyzetnek, valamint Tisza István miniszterelnök, Wickenburg István kormányzó, Sándor János belügyminiszter, továbbá a helyi agitátorok előre egyeztetett közös fellépésének köszönhetően juthatott tizenkét magyar városatya a Rappresentanzába. Mivel egy önálló „magyar párt” kialakításának gondolata fel sem merülhetett, az állam legfeljebb annyit tehetett, hogy a hagyományosan kormányzimpatizáns, olasz nyelvű helyi felső- és középosztályra, többnyire a birtokosok, valamint a kereskedelmi és ipari vállalkozók együttműködésére alapozta politikáját. Így történt ez a Liberális Párt esetében, és ugyanez az elv érvényesült 1910-ben, amikor Wickenburg István kormányzó felkarolta az Autonóm Pártban csalódott városatyák törekvéseit és tevékeny részt vállalt a Lega Autonoma nevű párt megalakításában, melyet előbb Michele Maylander, majd halálát követően, ifj. Antonio Vio vezetett.<sup>173</sup> Mindazonáltal a felesleges és/vagy súlyosabb összetűzések elkerülése érdekében a kormányzónak az állami szupremácia híveinek túlkapásaira is ügyelnie kellett. Ezt példázza Muray Jenő, a „Tengerpart” című helyi lap szerkesztőjének azon levele, amelyben afelett sajnálkozott, hogy mivel Wickenburg kormányzó az 1915-ös városi képviselőtestületi választások során nem nyújtott elég anyagi és szervezeti támogatást, erélytelen politikájával Zanella visszatérését készítette elő.<sup>174</sup>

A képviselőtestület a státútum értelmében a podestát saját kebeléből önállóan választhatta meg, de az állam – a rendszer stabilitása, valamint az általános közérdek felsőbbbségére hivatkozva – e jog gyakorlását is ellenőrizte. Erre a kormányzó felügyeleti joga teremtett lehetőséget, aki a minisztérium felé jelentési kötelezettséggel is tartozott.<sup>175</sup> A kormányzó a választások lefolyásáról és az új polgármester (illetve alelnökök) személyéről kimerítő jelentéseket készített a miniszterelnök és a belügyminiszter számára. Ezekben a megválasztottak vezetői alkalmasságáról is nyilatkoznia kellett. Ez a helyi viszonyokat csak mérsékelten ismerő központi kormányzat informálása mellett azért is volt jogilag nélkülözhetetlen, mert a miniszterelnök e felterjesztett irat alapján kérte az uralkodótól a választáshoz való legfelsőbb hozzájárulást. Ezeket a hivatalos jelentéseket olykor számjeles táviratok vagy magánlevelek egészítették ki, amelyekben félhivatalosan, a kormányzó személyes meggyőződését fejthette ki. Ez történt Riccardo Zanella megválasztása esetében, akinek 1914-es megerősítését Wickenburg István Tisza Istvánnak küldött, a városatya

<sup>171</sup> DAR JU 5. 516. ált./1898., DAR JU 5. 25. eln./1903. MNL OL K 26. 1042. cs. 1915. XXVII. t. Adatok és Javaslatok Fiume közoktatásügyi viszonyaira vonatkozólag. Budapest, M. kir. Tudományegyetemi Nyomda, 1915. Bizalmas – Kézirat gyanánt.

<sup>172</sup> A fiumei választások. In: Magyarország. 1904. március 2. A pótválasztásokon Fest Aladár, Fésüs György, Rákosi Jenő, Samuele Mayländer és Steinacker Artúr kerültek be a képviselőtestületbe.

<sup>173</sup> DAR JU 5. 177. eln./1914.

<sup>174</sup> DAR JU 5. 1033. eln./1915.

<sup>175</sup> MNL OL K 26. 395. cs. 1897. I. rész. 20078./1897. (329. törzsszám. 427. vonatkozó szám).



megbízhatatlanságát és hazafiatlanságát sugalló üzenetei akadályozták meg.<sup>176</sup> Vallentsits Antal polgármesteri kinevezése alkalmával még közvetlenebbül avatkozott be az állam a városvezetés személyi ügyeibe.<sup>177</sup> Igaz, ez az intézkedés már kimondottan a státútum pontjainak megsértését és a fiumei autonómia pillanatnyi felfüggesztését jelentette.<sup>178</sup> A válságos helyzetekben az állami érdekeket biztosító fékek és ellensúlyok rendszere azonban az egész Osztrák–Magyar Monarchia működését jellemezte, így valószínűleg sem Vallentsits polgármesterré tétele, sem Zanella mellözése nem tekinthető példa és párhuzam nélküli elszigetelt jelenségnek. Ezt bizonyítja a nagypolitikában a Fejérváry-kormány kinevezése is.

Az állam egy alkalmas, megbízhatónak vélt podestàjelölt megválasztása, vagy egy már bevált podestà megtartása érdekében bizonyos kompromisszumokra is hajlandónak mutatkozott.<sup>179</sup> Az engedménytételből származó hatalom- és presztízsveszteséget pedig úgy igyekezett mérsékelni, hogy a podestákat érdekeltté tette a rendszer fenntartásában. Ezt igazolja Giovanni Ciotta csaknem negyedszázados polgármesterkedése, amely alatt az állam nemcsak a város számára biztosított kiemelt támogatásokat, de Ciotta-t podestà hatalmának, tekintélyének megnövekedéséhez, valamint magánvagyonának visszaszerzéséhez és gyarapodásához is hozzásegítette.<sup>180</sup> Másfelől az sem véletlen, hogy Francesco Vio teljesen elvesztette az Autonóm Párt, illetve a képviselőtestület általános bizalmát, miután tizenhárom éves városvezetése során fokozatosan alkalmazkodott a magyar kormány irányelveihez. Ezt támasztja alá a Starčević-párt fiumei vezérének Erazmo (Erasmus) Barčićnak Francesco Vióhoz intézett nyílt levele a *La Voce del Popolo*”-ban. Ebben nemcsak a magyar kormány eljárásáról alkotott véleményének adott hangot, de az Autonóm Párton belüli ellentmondásokra, és a podestà megalkuvó magatartására is rámutatott. „Nem tagadjuk, sőt bevalljuk, hogy mi, (bocsánat amiért, hogy többes számban beszélek, de nemcsak saját nevemben, de elvbarátaim nevében is beszélek), mint a magyar kormány elleni oppositívó vettünk részt a választásokban, mert határozottan kárhozzátjuk azt, hogy a magyar kormány, tekintet nélkül az 1868. évi tc-nek 66 szakaszára s az 1871. év szeptember 14-i rendeletre, egy teljhatalmú úr szerepét arrogálja magának és tetszése szerint azon törvényeket életbe léptettesse, amelyek neki tetszenek, tekintet nélkül más emberek jogaira. Lányi úr által e tárgyban összehívott első értekezleten erélyesen tiltakoztunk e visszaélés ellen, úgy a horvát jog, mint a fiumei autonóm jog szempontjából. De ki volt az, aki ezen ellentmondásunk ellen felszólt, sőt hálájának adott kifejezést a magyar kormánynak e törvényeknek önhatalmú életbeléptetéséért? Éppen Ön volt az, Uram! A dilemma most a következő: vagy van joga a magyar kormánynak új törvényeket rendeleti úton, tehát az abszolutizmus útján Fiumében életbeléptetni vagy pedig nincs. Ha élhet ezen joggal akkor minden óvás hasztalan, ha pedig e joga nincs a kormánynak, akkor nevetséges hálát kifejezni azért, hogy életbe léptet valamely törvényt, valamint nevetséges opponálni más törvény behozásánál is.”<sup>181</sup>

Vio opportunizmusa leglátványosabban 1913-ban nyilvánult meg, mikor rész vett Icilio Baccich, a város korábbi második alelnökének kiutasításában és a határrendőrség felállításában. A podestà cselekedetét a Rappresentanza kollektív tiltakozása, majd végleges visszavonulása követte.<sup>182</sup> E helyen természetesen felmerül a kérdés, hogy az állami akarattal és fokozódó nyomással szemben milyen alternatívák állhattak a podesták rendelkezésére.<sup>183</sup>

<sup>176</sup> DAR JU 5. 113. eln./1914.

<sup>177</sup> Polgármester installálás. Országos Hírlap, 1898. augusztus 23., DAR JU 5. 9. eln./1901.

<sup>178</sup> Riflessioni sulla nomina del podestà. In: *La Difesa*. 1898. október 23.

<sup>179</sup> MNL OL K 26. 395. cs. 1897. I. rész. 1416./1897. (329. törzsszám. 427. vonatkozó szám).

<sup>180</sup> DAR JU 5. 42. eln./1884.

<sup>181</sup> MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. ad 2787./1897. (329. törzsszám. 427. vonatkozó szám), *La Voce del Popolo*, 1897. február 8. Fordítás.

<sup>182</sup> DAR JU 5. 4374. ált./1914. (II. 3. 1. a. sz.).

<sup>183</sup> DAR JU 5. 117. ált./1906. (I. 2. 6425. a. sz.) (1913. I. 2. 14. a. sz.).

*Fegyelmezés és szankcionálás*

Az állami hatalom érvényesítésének szélsőségesebb eszközeiként a fegyelmezés és szankcionálás emelhetőek ki, amelyek egyes esetekben a megelőzést, az állam tekintélyének megóvását is eredményesen szolgálták. Így például Vranyczány Dobrinovic Simon német alkonzuli kinevezése során Zichy Ágost az államérdek csorbulására figyelmeztetett: „személyét illetőleg semmi kifogást nem tehetek, de tény az, hogy ezen kinevezés Fiumében jó hatást nem tenne, vagy szegénységi bizonyítvány volna az olasz ajkú lakosságra és kétségkívül szereplésre adna alkalmat a horvát elemnek.”<sup>184</sup> Illetve, „szomorú jelenségnek tartanám, ha Fiumében éppen a horvát párt fejét neveznék ki helyi consullá.”<sup>185</sup>

Azt is fontos hangsúlyozni, hogy a kormányzók ítéletalkotását és magatartását mégsem kizárólag a nemzetiségi hovatartozás, hanem sokkal inkább az állam, a kormány és a hivatali szolgálat iránti lojalitás határozta meg.<sup>186</sup> Ezt igazolja Szapáry Géza kormányzó Antonio Felice Giacich, a városi kórház igazgatójának kitüntetésekor a belügyminiszternek címzett álláspontja: „Giacich, 10 éve, hogy vágyódik a vaskorona rend után, de mivel bár hazafias, de ellenzéki velleitásai voltak és én vele transigálni nem akartam, mindenkor megtagadtam kitüntetését javaslatba hozni. Most pedig, amidőn Giacich magát teljesen megadta és a kormánynak egyik főtámasza lett, kötelességemnek ismerem ezen kiérdemelt kitüntetésére részemről nagy súlyt fektetni, miért is, tekintettel arra, hogy Trieszt és Fiume helyzetüknél fogva mindenkor külön kategóriába tartoztak, arra kérem Nagyméltóságodat, hogy Giacich számára a III. oszt. vaskoronarendet kieszközölni méltóztassék, mert ennél csekélyebb kitüntetést Giacich elfogadni hajlandó nem volna.”<sup>187</sup>

Bár az állami irányelvek elleni tudatos vagy figyelmetlenségből eredő „vétségek” megítélése és megtorlása erősen függött az aktuális kormányzó személyétől, általános jelenségként figyelhető meg, hogy még a legkisebb „botlást” sem felejtették el. Erről tanúskodik például, amikor Maderspach Sándornak a fiumei királyi törvényszékhez kereskedelmi ülnökké történő kinevezését kérő kormányzói felterjesztéséből nem maradhatott ki, hogy korábban bírálta a kikötővágány meghosszabbításáról szóló tárgyalások során az államnak kedvezőbb feltételeket biztosító elképzeléseket.<sup>188</sup> Emellett további kritikaként merült fel, hogy bár kormánypárti programmal, az országgyűlési választáson a Liberális Párt hivatalos jelöltje, Csernátorny Lajos ellen kívánt mandátumot szerezni.<sup>189</sup>

Ehhez hasonló elemek fedezhetők fel Ferdinando Kuscher ügyvédnek a fiumei kir. járásbíróshoz való kinevezése kapcsán is, Zichy Ágost az igazságügy miniszternek úgy nyilatkozott, hogy Kuscher „a magyar állameszmének bár önszántából lépett a magyar állam szolgálatába, soha barátja nem volt, a kormány intézkedéseivel szemben pedig mindenkor ellenzéki állást foglalt el. Ha ez irányban nyilvánított véleményt és kifejtett tevékenysége ártalmas nem volt, bizonyára nem a szándék hiányának, hanem csakis befolyása jelentéktelenségének tulajdonítható.”<sup>190</sup> Zichy fenntartásai ellenére egyik kinevezés ellen sem szólalt fel nyilvánosan, amelyből feltételezhető, hogy e „devianciák” megemlékezésénél csupán információs kötelezettségének tett eleget, esetleg a kormányzó nem óhajtott (vagy nem tudott már) nagyobb részt vállalni a döntés felelősségéből.

Ezzel szemben Wickenburg István véleményét Francesco Gilberto Corossacz 1914-es podestává választásánál már semmiképp sem a „nagyvonalúság”, hanem egy pusztán taktikai

<sup>184</sup> DAR JU 5. 81. eln./1885.

<sup>185</sup> DAR JU 5. 81. eln./1885.

<sup>186</sup> DAR JU 5. 126. eln./1875.

<sup>187</sup> DAR JU 5. 103. eln./1883.

<sup>188</sup> DAR JU 5. 69. eln./1888.

<sup>189</sup> DAR JU 5. 157. eln./1887.

<sup>190</sup> DAR JU 5. 31. eln./1888.

lépés szülte kompromisszum határozta meg. Ez derül ki abból a felterjesztéséből is, amelyben a kormányzó hangsúlyozza, hogy „nevezett a helybeli legszélsőbb ellenzék egyik exponense”, de a politikai viszonyokra, valamint Corossacz „békés hangú”, a „kényes politikai kérdéseket” mellőző megnyilvánulásaira tekintettel, mégis támogatta podestává választását.<sup>191</sup> Ilyesfajta megegyezés Riccardo Zanellával, a párt vezetőjével már aligha jöhetett volna létre, hiszen a városatya és a kormányzó kapcsolatát a jóval mélyebb politikai nézeteltéréseken túl személyes konfliktusok is terhelték.<sup>192</sup>

Az állam iránti lojalitás, illetve az ország területi integritása kulcsfontosságú kérdést jelentett a kormányok számára, ezért a „felforgató eszméket” semmilyen formában nem tűrték el. A kormányzó ezért egyaránt fellépett a kormány törekvései ellen agitálók, a jugoszláv célkitűzéseket hirdető, később pedig az autonóm mozgalom szélsőségesebb formái, és a századfordulót követően az egyre jelentékenyebbé váló olasz irredentizmus támogatói ellen. Ennek megfelelően a renitensnek ítélt horvát és olasz nyelvű sajtótermékek szigorú cenzúra alá estek. Az Autonóm Párt elsőszámú napilapjának számító „La Voce de Popolo” szerkesztőit sajtóvétség elkövetése ürügyén többször citálták az illetékes királyi törvényszékek elé és indítottak ellenük bünvádi eljárást.<sup>193</sup> Mivel egyes olasz nyelvű sajtóorgánumok (például a „La Difesa”) megjelentetése kimondott tiltás alá esett, arra is akadt példa, hogy azokat horvát területen nyomtatták és onnan csempészték át Fiumébe.<sup>194</sup>

Szükség esetén az állam saját tisztviselői, hivatalnokai és tanárai ellen is fellépett a kormányzón keresztül, különösen, ha azok a tekintélyét, presztízsét sértették, esetleg politikai célkitűzéseit veszélyeztették.<sup>195</sup> Ilyen példának tekinthető Vajnai Albert pénzügyi tanácsos fajtalanági ügye,<sup>196</sup> Farnady Emil és Smoquina Márius tettelegességgig fajuló személyes nézeteltérése,<sup>197</sup> vagy éppen Egan Béla és ifj. Lónyay Gábor párbaja.<sup>198</sup> A kisebb kihágásokat többnyire megrovás, pénzbírság, fegyelmi eljárás, kirívóbb esetekben azonnali felmentés vagy áthelyezés követte. Példaként említhető Molnár Aladár főgimnáziumi tanár, aki egy halálesettel járó incidens miatt egy időre a fővárosba került.<sup>199</sup> Valamint Smoquina Márius kormányzósági és Farnady Elemér belügyminiszteri segédtitkárok verekedése a kormányzósági hivatalban, aminek a két fél Fiuméből való eltávolítása lett a következménye.<sup>200</sup>

A számonkérés alól a fiumei állami tisztviselők feje, a kormányzó sem volt felmentve, különösen azt követően, hogy a méltóság betöltői a döntéshozói funkciójukat fokozatosan elvesztve, egyre inkább csak a végrehajtói feladatokat látták el, miként azt Zichy Ágost és Batthyány Lajos lemondásának körülményei is mutatják.<sup>201</sup>

A helyi kormányzat a nyilvános térben megjelenő ellenszegülést sem tűrte el, amire a választások, vagy más jelentősebb társadalmi és politikai események során számos precedens akadt. Leglátványosabb példaként a Jelačić-ezred és a helyi lakosság összeütközései,<sup>202</sup> az Autonóm Pártnak a két nyelvű (olasz és magyar) felirattal ellátott villamos elleni 1899-es tüntetése,<sup>203</sup> az 1901-es országgyűlési választást követő „összekoccanások”,<sup>204</sup> a szokolisták

<sup>191</sup> DAR JU 5. 152. eln./1914.

<sup>192</sup> MNL OL K 467. 16. cs. 239./félhivatalos. 1913.

<sup>193</sup> A fiumei bombavető pöre. Egy évi fogházra ítélték. In: Népszava, 1914. június 27.

<sup>194</sup> DAR JU 5. 2415. ált./1898. (102. a. sz.).

<sup>195</sup> DAR JU 5. 118. eln./1875.

<sup>196</sup> DAR JU 5. 99. eln./1884.

<sup>197</sup> DAR JU 5. 33-tól 45-ig. eln./1906.

<sup>198</sup> MNL OL K 26. 995. cs. 1914. XXVII. t. 2341./1914.

<sup>199</sup> DAR JU 5. 5126. ált./1910. (1910. XI. 2. I. a. sz.).

<sup>200</sup> DAR JU 5. 265. eln./1906., DAR JU 5. ad 33. eln./1906.

<sup>201</sup> Részletesebben lásd: Ordasi Á.: Elszámolt milliók i. m.

<sup>202</sup> DAR JU 5. 167. eln./1883., DAR JU 5. 163. eln./1908.

<sup>203</sup> MNL OL K 149. Belügyminisztérium. Rezervált iratok. 32. d. 1899. 2. t. 938.res./1899. 2835. sz.

betörései,<sup>205</sup> és a különböző zászlóhasználati konfliktusok említhetők.<sup>206</sup> Az ilyen esetekben 1913 előtt a közrendet az állam kizárólag a városi karhatalomra támaszkodva állíthatta helyre, amely azonban a podestà és a Rappresentanza felügyelete alatt állt. Így a kormányzó csak korlátozottan folyhatott bele a városi rendőrség működésébe, ami ezért nem is mindig felelt meg az állam igényeinek. Ezt a problémát részben a határrendőrség felállításával, majd a községi rendőrség államosításával orvosolta az állam. Jóllehet, mindehhez már egy kormánypárti, mérsékeltebb uralmi elit hatalomra juttatása<sup>207</sup> és a nemzetközi helyzet feszélyezettebbé válása is kellett (Olasz–török háború, balkáni háborúk, első világháború).

Jellemző, hogy Fiumében a kiutasítási ügyek végrehajtása csak „a külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról szóló” törvénycikk életbe léptetése után kezdődtek meg.<sup>208</sup> A világháború kitörésével ehhez járultak még az internálások és a politikai megfontolásból szorgalmazott frontra küldések. Így került a katonai szolgálat alól felmentést élvező Riccardo Zanella is a keleti frontra – a kormányzó kimondott közbenjárása nyomán.<sup>209</sup> A behívások és a központi akarat elleni fellebbezés jogával a Rappresentanza csak korlátozottan élhetett. A ritka kivételek közé tartozik Antonio Grossich és Ferdinando Kuscher esete, akik előrehaladott koruknak köszönhetően kerülhették el a tápiósülyi és a kiskunhalasi internálótábort,<sup>210</sup> Ugyancsak kivételesnek számított azon városi hivatalnokok felmentése, kiknek szolgálatai a közérdek és a városi közigazgatás akadálytalan fenntartása miatt nélkülözhetetlennek bizonyultak. Jellemző, hogy a háborús években a városatyák mindent elkövettek, hogy magukat vagy közeli hozzátartozóikat a megfelelő védeltséget adó közszolgálati álláshoz juttassák. Másfelől az sem tekinthető példátlanoknak, hogy a kormányzó a városi közélet tekintélyes, de nem ritkán szélsőséges autonomista, esetleg irredenta városatyáinak felmentését, hazaengedését, illetve állami kitüntetésben részesítését kérvényezte.<sup>211</sup> Ez a jelenség feltételezhetően azzal függhetett össze, hogy az állam számításba vette a városban betöltött hatalmi pozíciója megingásának lehetőségét, és már jó előre hatni kívánt a formálódó (újonnan felemelkedő) helyi elit későbbi szimpátiájára.

## V. Fogadtatás: integráció és/vagy idegenség

A helyi államhatalmi intézmények és a társadalom kapcsolatát az egész korszakban erőteljes kettősség jellemezte. A fiumei elit ugyanis világosan felismerte, hogy gazdasági fejlődését és az azzal szorosan összefüggő lokális identitásának megőrzését az adott viszonyok között kizárólag a Magyar Királyság képes szavatolni. Így Fiume a magyar államhoz való ragaszkodásáról és lojalitásáról – különösen a provizórium előtti és annak első két évtizedéből származó – számos írott, képi és tárgyi forrás tanúskodik. A szakirodalom által is jól ismertek Radich Ákos, fiumei országgyűlési képviselőnek az uniót sürgető szólami és Cseh Ede királyi biztos ellen intézet kirohanásai, továbbá Gasparo Matcovich, Ernesto de Verneda és Antonio Walluschnig tiltakozásai a horvát hatóságokkal szemben, valamint általában véve a fiumei képviselőtestületnek a horvát sabort ingerlő gesztusai. Ahogy Riccardo Zanella egy korai, 1897-ben megjelent pamfletjében találóan megfogalmazta, „Tudjuk mi is jó, Olaszországhoz gravitálnunk saját anyagi kárunk volna,

<sup>204</sup> Tüntetés a magyarok ellen. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 8., La giornata di ieri. In: La Voce del Popolo. 1901. október 7.

<sup>205</sup> Provocazione di Sokolasi. In: La Bilancia. 1908. augusztus 11.

<sup>206</sup> DAR JU 5. 111. eln./1877.

<sup>207</sup> Így például Lega Autonoma választási győzelmei (1910/1911), vagy ifj. Antonio Vio podestává választása (1915).

<sup>208</sup> A törvényt az 1913. évi 38.000./V. a. számú belügyminiszter körrendelet léptetett életbe.

<sup>209</sup> DAR JU 5. 502. eln./1914.

<sup>210</sup> Gigante, Silvino: Storia del Comune di Fiume. Firenze, R. Bemporad & Figlio, 1928. 164.

<sup>211</sup> Példaként Salvatore Bellasich, Silvino Gigante és Antonio Allazzetta stb. esetei említhetők.

hisz' Olaszország a saját kikötőit se tudja fenntartani, annál kevésbé azokat fejleszteni s így egyik a másik után posványosodik el; Ausztriához vonzódni se járna haszonnal, mert Trieszt javára a mi kikötőnk mostoha sorsra jutna; Horvátországnak meg a saját szükségeinek fedezésére sincs pénze, – így hát csakis Magyarországnak kell bizakodnunk. Igen, ezt mi nagyon jól tudjuk s vagyunk is annyira kalmárok, hogy fel is fogjuk.”<sup>212</sup> A kérdés hosszabb időtávon való vizsgálata során az sem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy időközben a gazdasági, társadalmi és politikai változásokkal és a biológia törvényszerűségeivel a helyi hatalmi elit nemcsak lecserélődött, de mentálisan is átalakult. Ez a folyamat az állam hagyományos támogatókörének fokozatos megváltozásához vezetett.

A fiumei társadalom a magyar államhoz (és annak helyi intézményeihez) fűződő változó és igencsak sokrétű viszonya és azok dinamikája több egymásba fonódó szinten vizsgálható és mérhető le. Ezek közül mindenekelőtt a helyi sajtó híradásai, a városatyák kulturális és közéleti/politikai magatartásformái, esetleges fizikai fellépései, és a szimbolikus térben is kifejeződő megnyilvánulások említhetők. Bár nehéz lenne meghatározni, hogy az akciók és reakciók sorozata pontosan melyik fórumon kezdődött meg, a sajtó kiemelt véleménykifejező és -formáló szerepe már nem kérdőjelezhető meg. Ugyanakkor a helyi közvélemény képviselőjét kezdetben elsősorban az olasz és horvát lapok látták el,<sup>213</sup> mivel a magyar nyelvű orgánumok megjelenésére az 1880-as évek elejéig várni kellett. Általában véve a fiumei sajtó az egész korszakban a fontosabb külpolitikai eseményeken<sup>214</sup> és a mindennapi belpolitikai villongásokon túl Fiume közjogi viszonyaival, gazdasági fejlődésével, valamint a közoktatás helyzetével foglalkozott. Ezen tematikák köré épültek a „La Bilancia”, a „Giornale di Fiume” orgánumok számai is, melyek már a provizórium kihirdetése előtt jelezték a város és állam között felmerülhető konfliktusok lehetőségeit.<sup>215</sup>

Ahogy a sajtó híradásai is alátámasztják, az állam és a municipium viszonyában a legproblematisabb elemnek a fiumei autonómia elmaradt törvényi szabályozása, a vitorláhajózás hanyatlása, a kikötő forgalmának stagnálása, az osztrák–magyar közös vámkerületbe olvadás dilemmája, az állami hivatalnokok községi illetősége és választójoga, valamint a magyar nyelvnek a hivatalokban és a közoktatásban egyre feltűnőbb térnyerése számított. A felszín alatt meghúzódó gazdasági, társadalmi és kulturális elégedetlenségek különösen akkor törtek elő, mikor az állam hozzálátott a fiumei autonómia fokozatos korlátozásához. A szaporodó érdekellentétek nyomán a fiumei (autonomista) sajtó egyre kritikusabban viszonyult a feladatai ellátásával küszködő helyi kormányzathoz. Ez leginkább az egyes magyar államférfiakkal való viszonyban és a hozzájuk kötődő kezdeményezésekről alkotott véleményekben érhető tetten. Míg a korszak elején Tisza Kálmán, Baross Gábor vagy később ifjabb Batthyány Lajos nevét szinte általános kultusz övezte, és a kritikák durvább hangnemet csak elvétve ütöttek meg, addig az Autonóm Párt megerősödésével megfogalmazott ellenvélemények a fiumei múltszemlélet – esetenként radikális – ártértékelését is maguk után vonták. Ezen logika alapján „vált” 1901 végére ifjabb Batthyány Lajost „önző mágnássá”,<sup>216</sup> Tisza István pedig (édesapjával együtt) a deáki alapok elrontójává és a fiumei–magyar testvéri gondolat megszakítójává.<sup>217</sup>

A fiumei közhangulat alakulása nyomon követhető a kormányzókról alkotott kép változásában is. Így például míg 1892-ben a „La Voce del Popolo” Zichy Ágost távozását

<sup>212</sup> MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. 2787./1897. (329. törzsszám. 427. vonatkozó szám).

<sup>213</sup> A fiumei közhangulat és közvélemény a kevesebb politikai képviselőhez jutó, de Fiumében tekintéllyel, vagyonnal és befolyással rendelkező szláv, főleg horvát származású városatyákat is magába foglalta.

<sup>214</sup> Például francia–porosz háború, Dreyfus-ügy, balkáni hatalmi konfliktusok stb.

<sup>215</sup> Ez a megállapítás még akkor is megállja a helyét, ha a fiumei közélet egyes magyar törvények (mint például az 1848-as sajtó-, majd később a liberális egyházügyi törvények) kiterjesztését kimondottan szorgalmazta.

<sup>216</sup> Elettori. In: La Voce del Popolo. 1901. október 6.

<sup>217</sup> Banffy. In: La Difesa. 1898. december 18., La reazionaria soluzione della crisi ungherese. Tisza designato capo del governo. In: La Voce del Popolo. 1913. június 8.

még megfelelő kimértséggel, annak megfogyatkozott energiájával és a város érdekeinek erélytelen képviselésével indokolta,<sup>218</sup> addig 1898-ban a „La Difesa” Szapáry Lászlót „Putelnak” (Fiúcskának) nevezte<sup>219</sup> és olyan kérkedő mágnásként festette le, akinek semmi köze nincs a fiumei viszonyokhoz.<sup>220</sup> A századfordulót követően a „La Voce del Popolo” még ennél is tovább ment: hasábjain Wickenburg Istvánt (és olykor Tisza Istvánt is) gyakran már csak „Pistaként” emlegették és olykor egy-egy dehonesztáló cikkhez még karikatúrát is készítettek.<sup>221</sup>

A helyi elitnek a magyar hatalomról alkotott véleménye sajtó mellett más területeken is kifejeződésre jutott. Többek közt megmutatkozott az egyes kulturális egyesületek tevékenységében, az olvasóköri alakulásában és megszűnésében,<sup>222</sup> a fontosabb társadalmi eseményeken való részvételben, vagy éppen az azoktól való tartózkodás. Ugyanez mondható el továbbá az állam által fenntartott iskolákba iratkozó diákok számarányának alakulásáról, illetve a kereskedelmi és iparkamara, valamint a választási lajstromok összeállításának folyamatáról, vagy éppen a Rappresentanza ülésin elhangzó felszólalásokról és szavazásokról is. Így az, hogy 1885 elején Németh Imre miniszteri tanácsos tengerészeti hatósághoz való kinevezését követően 93 olasz nyelvű fiumei váratlanul kilépett a Casino Patriottico soraiból, legalább olyan jelzésértékkel bírt,<sup>223</sup> mint az, hogy húsz évvel később Riccardo Gigante, Luigi Cussar és Gino Sirola egy nyíltan irredentista egyesületet szervezett „Giovine Fiume” néven.<sup>224</sup> Hasonló következtetésre lehet jutni Francesco Gilberto Corossacz esete kapcsán is, aki 1897-ben a Horvát–Magyar Gőzhajózási társaság elnökeként ahelyett, hogy részt vett volna a közigazgatási bizottság bevezetéséről szóló enquetten,<sup>225</sup> inkább lemondott állásáról.<sup>226</sup> A fiumei autonómia védelmében nemcsak az olasz nyelvű lakosság volt érdekelt, hanem egyes konkrét esetekben a helyi horvát lakosság is ahogy Juraj Vranyczány birtokos egyes megnyilvánulásai, vagy Erazmo Barčić bizonyos beszédei is igazolják.<sup>227</sup>

A négyévente megtartott országgyűlési választások szintén lehetőséget biztosítottak a helyi lakosságnak a fennálló rendszerről alkotott vélemények kinyilvánítására. Ez alapvetően a képviselőjelöltek személyén és programjaikon keresztül ragadható meg: például a hivatalossal szembeni önálló jelölt fellejtésében, vagy a határozottan ellenzéki program megfogalmazásában öltött testet.<sup>228</sup> Az előbbi kategóriába a szabadelvű programmal induló képviselők „belküdelmei”<sup>229</sup> tartoztak, a másodikba pedig az 1905-től következetesen ellenzéki programmal induló városatyák próbálkozásai sorolhatóak.<sup>230</sup> Az önálló kandidálásnál a jelölteknek a központi kormánnyal ápolt személyes viszonya szintén fontos tényezőként jött számításba. Igaz, mivel a parlamenti képviselőt feladatai nem a

<sup>218</sup> Il nuovo Governatore. In: La Voce del Popolo. 1892. február 26.

<sup>219</sup> Un quadrifoglio fatale. In: La Difesa, 1898. december 25.

<sup>220</sup> Le solite accuse. In: La Difesa, 1898. november 20.

<sup>221</sup> La presentazione. In: La Voce del Popolo. 1913. június 26., Il talismano. In: La Voce del Popolo. 1913. november 16.

<sup>222</sup> Jeličić, Ivan: Ekonomsko–socijalna struktura promicateljskog odbora riječkog Književnog kruga (Circolo letterario). In: Zbornik Kastavštine, 21. (2017) 343–371.

<sup>223</sup> Fiume Németh-je. In: Budapesti Hírlap. 1885. január 28.

<sup>224</sup> DAR JU 2. Városi önkormányzat iratai. F–16./1905. Associazione Giovine Fiume.

<sup>225</sup> Szakmai megbeszélés, tárgyalás.

<sup>226</sup> MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. ad 18390./1897. (329. törzsszám. 427. vonatkozó szám).

<sup>227</sup> MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. ad 18892./1897. 161. eln. (329. törzsszám. 427. vonatkozó szám).

<sup>228</sup> Ezek kimondottan csak a Függetlenségi 48-as Párt megerősödésével, vagyis egy (Fiuméből) országos szinten működőképesnek tűnő alternatíva felmerülésével következtek be.

<sup>229</sup> Például Csernátony Lajos és Maderspach Sándor, Csernátony Lajos vagy Batthyány Tivadar, Batthyány Lajos és Riccardo Zanella esetei.

<sup>230</sup> Így az Autonóm Párt feltétlen támogatását élvező Riccardo Zanella Andrea Ossoinackkal, Ghyczy Kálmánnal, Michele Maylenderrel és ifj. Antonio Vióval való küzdelmei.

kikötővároshoz, hanem az országgyűléshez kötötték, a posztra többnyire nem az adott párt valódi vezetőjét választották meg. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy a fiumei társadalom az érdekeit az országos politika helyett alapvetően helyben, Fiumében kívánta és tudta érvényesíteni. A parlamenti mandátumot ezért sokkal inkább az országos politikai életben is jó kapcsolatokkal rendelkező, jogi és közgazdasági kérdéseket behatóan ismerő, a magyar nyelvet kitűnően beszélő politikusok számára tartották fenn.<sup>231</sup>

A helyi társadalom vélekedését a választási plakátok és szórólapok hívószavai is jól tükrözik. Bár az „unió”, „egyesülés”, „autonómia”, „törvényesség”, „testvériesség” kifejezéseket mind a kormánnyal együttműködni kész, mind a vele szembehelyezkedő Autonóm párti diskurzus előszeretettel alkalmazta, azonban e jelszavak csupán a választási programokban nyertek valódi értelmet, mikor a pártok vagy csoportosulások közti törésvonalak, és a helyi vagy éppen a központi hatalomról alkotott gondolatok már kontextualizálja és egészen határozottan fogalmazódtak meg. Ezt támasztja alá az olasz és horvát ajkú városatyák alkalmi politikai szövetségkötéséről szóló valós és fals híresztelések pusztá létezése is.<sup>232</sup> Mindezek mellett a részvételi arány és maga a választási aktus lebonyolítása is informatív. Már csak azért is, mert általuk feltárulnak a rivális felek mozgósítási stratégiái, a legfőbb agitátorok egyéni szerepei, a különböző csoportosulások, valamint a helyi társadalom szélesebb rétegeinek véleménynyilvánítási kompetenciái is.

Hasonló következtetésekre lehet jutni a Rappresentanzán belüli folyamatok vizsgálata során is, ahol az egyéni állásfoglalásokkal párhuzamosan a képviselőtestület kollektív cselekvésének számos formája is megfigyelhető.<sup>233</sup> Ilyen viselkedési mintának számít az általános hazafias szólamokon túl az 1860-as évek „nessunózása”,<sup>234</sup> Tisza Kálmán,<sup>235</sup> Wekerle Sándor, Szilágyi Dezső díszpolgárrá választása,<sup>236</sup> valamint az egyházi törvények támogatása<sup>237</sup> és a fiumei püspökség felállításának szorgalmazása.<sup>238</sup> Mindemellett ide sorolható a Rappresentanza „sajnálkozása” parlamenti képviselőjének, Batthyány Tivadarnak a „kis Fiume-kérdésben” tanúsított erélytelen állásfoglalása miatt,<sup>239</sup> továbbá az az erélyes fellépés, mellyel még a municipális válság tetőpontján is visszautasították Antonio Walluschnig azon javaslatát, hogy Fiume követeket küldjön a horvát saborba.<sup>240</sup>

A Rappresentanzán belüli törésvonalak és a domináns politikai irányvonal másik fokmérője a különböző bizottságok, és a podesták megválasztásánál megnyilvánuló magatartásformák, valamint a képviselőtestület gyűléseinek összehívási módja és gyakorisága. Így mikor 1915-ben csupán 13 képviselő jelent meg a Rappresentanza ülésén, azzal a városatyák nem csupán Francesco Gilberto Corossacz podestát bírálták, de a kormány

<sup>231</sup> Mindazonáltal a mandátum felkínálása akár eszköz is lehetett egy konkurens csoportosulás kezében, hogy a városi önkormányzat feletti hatalmat megszerezze és még hathatósabb ellenállást fejthessen ki az állami törekvésekkel szemben.

<sup>232</sup> DAR JU 5. 662. eln. /1915. 264. res./1915. A legismertebbek ezek közül az 1896-os községi választások alkalmával elterjedt híresztelések, melyek szerint az Autonóm Párt hatalomra kerülését a fiumei horvátok jóindulatú magatartása tette lehetővé. Továbbá ide sorolható Frano Supilo és Riccardo Zanella ideiglenes együttműködése, és az 1905-ös fiumei rezolúciót kísérő egyéb közeledési kísérletek, valamint a mindennapi élet számtalan apróbb esete.

<sup>233</sup> A fiumei konfliktus. In: Pesti Napló. 1897. szeptember 9.

<sup>234</sup> Az 1860-as években a fiumei képviselőtestület tiltakozási formája a horvát saborba küldendő két képviselő megválasztása ellen. Ennek lényege abban állt, hogy a városatyák szavazataikat „Nessunóra”, vagyis „Senkire” adták le.

<sup>235</sup> DAR JU 5. 216. eln./1884.

<sup>236</sup> I ministeri Wekerle, Szilágyi e Csáky cittadino d'onore di Fiume. In: La Varietà. 1894. június 24.

<sup>237</sup> DAR JU 5. 388. ált./1893.

<sup>238</sup> Ordasi Ágnes: A fiumei püspökség története. In: „Uram, hogy lássak”. Szerk: Zila Gábor. Budapest, L'Harmattan, 2016. 265–280.

<sup>239</sup> Rappresenza civica. In: La Bilancia. 1894. január 20.

<sup>240</sup> DAR JU 5. 129. eln./1897., DAR JU 5. 7290. ált./1911. (I. 4. 8. a. sz.). A horvát bán a még a 1910-es években is megküldte Fiumének a satori követválasztásra felszólító átiratait.

„Fiume-politikáját” is kritizálták. Ez kiváltképp annak tükrében igaz, hogy Corossacz polgármesterségének alapját a Wickenburg Istvánnal kötött megegyezés határozta meg. Ennek a megegyezésnek pedig az ármaksimalizálás mellett a 20,<sup>241</sup> majd az azt követő 2 millió koronás kölcsön<sup>242</sup> és a városi adó- és fogyasztásügyi hivatal központosítása is alapvető elemét képezte.<sup>243</sup>

A testületi állásfoglalás tipikus példái a kollektív lemondások is. Erre jó példa a municipális válság szimbolikus kezdete, amely során 1897 novemberében Michele Maylender podestà vezetésével a képviselőtestület 46 tagja mondott le mandátumáról.<sup>244</sup> A jelenet 1913-ban Icilio Baccich kiutasítási ügye és a határrendőrség körüli viták kapcsán is megismétlődött, mikor a Lega Autonoma és az Autonóm Párt képviselői – az állam törvénytelennek ítélt fellépése elleni – tiltakozásként önmaguk határoztak a Rappresentanza feloszlatásáról.<sup>245</sup>

Az állami hatalomhoz és helyi letéteményeseihez való viszonyulás gyakran nemzeti színezetet öltő politikai jellegű megmozdulások formájában is megmutatkozott a város fizikai terében. Ezek olykor egyszerű felvonulások, máskor fizikai atrocitásokkal járó, kimondottan magyarellenes zavargások formájában öltöttek testet. A helyi hatalommal való elégedetlenség jelei közt tarthatók számon a választásokat kísérő tüntetések, a kormányzás képviselőinek tettegességig fajuló inzultálása, és az állami intézmények elleni fellépések, amelynek csúcspontja a kormányzó palota ellen elkövetett bombamerényletekkel érkezett el az 1913-ban és 1914-ben.<sup>246</sup>

A fentiek ismeretében nem kerülhető meg a mindenütt jelenlevő szimbolikus konfliktusok értelmezése sem. Ide sorolhatók a cégérekérdések,<sup>247</sup> hajóelnevezések,<sup>248</sup> és a zászlóhasználati (olykor szaggatási/égetési) botrányok.<sup>249</sup> Egyes fővárosi sajtóorgánumok értelmezése szerint a Bánffy-kormány elleni tiltakozás jegyében került a várostorony tetejére a kétfejű fiumei sas szobra.<sup>250</sup>

## Összegzés

Mindent összevetve elmondható, hogy akárcsak az ország más részeiben, a magyar kormányok törekvéseit és intézkedéseit Fiumében is a központosított, egységes igazgatású és jogalapú modern nemzetállam megteremtésének szándéka határozta meg. Ennek érdekében tudatosan törekedtek a közigazgatás célszerűbbé, egységesebbé és hatékonyabbá tételére és a lokális társadalom, valamint annak értékrendjének átszervezésére. Ehhez a jogi és intézményi eszközök mellett más típusú érdekérvényesítési és a közgondolkodást befolyásoló, sőt egyes esetekben kisajátító csatornák felhasználása is szükségesnek bizonyult. Az állami fokozott jelenlétre vonatkozó hasonló példákat más régiók, törvényhatóságok, mikrokozmoszok tanulmányozása során is könnyen lehet találni.

<sup>241</sup> DAR JU 5. 7. ált./1910. (II-2. 1. a. sz.)

<sup>242</sup> DAR JU 5. 1098. ált./1918. (V. 2. 2. a. sz.)

<sup>243</sup> Ordasi Ágnes: Áldozat vagy sem? A fiumei autonómia kérdése F. G. Corossacz polgármestersége alatt (1914–1915) In: Urbs, 12. (2017) 257–280.

<sup>244</sup> MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. ad 18892./1897. (329. törzsszám. 427. vonatkozó szám).

<sup>245</sup> Una seduta storica della Rappresentanza municipale. In: La Voce del Popolo. 1913. június 14., L'ultima seduta della Rappresentanza municipale. In: La Voce del Popolo, 1913. június 24.

<sup>246</sup> Ordasi Ágnes: Bombamerényletek a fiumei kormányzás ellen (1913–1914). In: Századok, 152. (2018) 2. sz. 401–418.

<sup>247</sup> DAR JU 5. 138. eln./1902.

<sup>248</sup> Egy magyar királyi motoros bárka átkeresztelése. In: 8 órai újság. 1918. augusztus 1.

<sup>249</sup> Questione di bandiere. In: La Bilancia. 1900. november 2., Tüntetés a magyar zászló ellen. Magyar Tengerpart. 1901. augusztus 22.

<sup>250</sup> Ordasi Ágnes: Felszállott a páva vármegye házára – avagy a fiumei kétfejű sas arctalansága. In: Újkor.hu. <http://ujkor.hu/content/felszallott-a-pava-varmegye-hazara-avagy-a-fiumei-ketfeju-sas-arctalansaga> (letöltés: 2018. 05. 19.).



Ellentétben más területekkel, Fiume nem Magyarország területén feküdt és nem is volt közvetlenül határos vele, a horvát nyelvű területek szoros közelsége és a kikötőváros enklávé jellege már önmagában megkövetelte az állami hatalom bizonyos fokú decentralizálását és annak „kihelyezését” a helyi fizikai térben, amit azonban számos tényező nehezített. Így az Osztrák–Magyar Monarchia dualista államberendezkedése, az uralkodó megkerülhetetlen személye, valamint a Magyar Királyság és Horvátország kényes viszonyrendszere, amely kimondatlanul is bizonyos önkontrollra és a másik igényeinek figyelembe vételére kényszerítette a feleket. Nem véletlen tehát, hogy mind a „nagy”, mind a „kis Fiume-kérdésből” származó konfliktusok, illetve problémakezelési mechanizmusok során számos alkalommal visszaköszönt a kiegyezés szellemisége. Másfelől nem hagyható figyelmen kívül Fiume sajátos, társadalmi struktúrája és mentalitása, etnikai viszonyai, rendezetlen közjogi helyzete, valamint a miniszteri garanciákkal ellátott városi státútuma sem. Ezek a tényezők az államot olyan korlátok közé szorították, amelyek egyoldalú lebontására nemcsak nem volt lehetősége, de bizonyos tekintetben megváltoztatásukhoz sem bizonyult elég erőteljesnek.

A magyar állam fiumei jelenlétét, működési feltételeit és határait az egész korszakban az 1870-ben kihirdetett provizórium, valamint a városi státútumban kifejeződő autonómia „keretei” határozták meg, mégis e szervezeti keretek között egy flexibilis, élő és a körülmények függvényében változó rendszer fedezhető fel. Vagyis a provizórium, mint olyan nemcsak akadályokat jelentett, de számos lehetőséget is rejtett magában és egy adott ponton túl (igaz, alternatívák hiányában), a magyar kormány is érdekeltté vált a kialakított modus vivendi további fenntartásában. Ez a fajta szemléletváltozás a kormány politikájában hozzávetőlegesen az 1880-as évek elején következett be, mikor egyértelművé vált, hogy az úgynevezett „nagy Fiume-kérdésben” a regnicolaris bizottságok tárgyalásai nem hozhatják meg a kívánt sikereket. Innentől kezdve megfigyelhető, hogy a magyar állam a hatalomkiterjesztés extenzív módja, és így a külső keretek átszabása helyett inkább a belső határok intenzív eltolására, megváltoztatására törekedett.<sup>251</sup>

Ebben a folyamatban kiemelt szerep hárult az államhatalmat megtestesítő fiumei kormányzóra, aki egyfelől a főispáninál (elvileg) nagyobb hatalommal, befolyással és presztízzsel rendelkezett, másfelől nem csak a város közigazgatását felügyelte, de a tengerészeti hatóság elnökeként az egész magyar–horvát tengerpart tengerészeti és közgazdasági ügyeiért is felelősséggel tartozott. Az állami befolyásszerzés ezért főleg a kormányzóság és a tengerészeti hatóság feladat- és hatáskörének részletes újraszabályozásán keresztül érvényesült, még akkor is, ha a centralizációs igények a két intézmény esetében olykor egymással teljesen ellentétben álltak. Így szinte természetes, hogy a tengerészeti hatóság szigorú központosításával szinte párhuzamosan ment végbe a kormányzói tekintély fokozatos devalválódása.

Mindez azért bír kiemelt jelentőséggel, mert a provizórium létrehozásakor a kormányzó és a kormányzóság hatáskörét a magyar közigazgatási rendszer kezdetleges mivoltából adódóan nem szabályozhatták tételesen, a méltóság „képlékenysége” pedig számos konfliktushoz vezetett a fiumei önkormányzati tényezőkkel, elsősorban a széles jogköröket gyakorló Rappresentanzával, és az annak élén álló podestával szemben. Mindazonáltal a kormányzó felügyeleti és ellenőrzési joga nemcsak intézményesült formában nyert kifejezést, hanem a fiumei társadalom hétköznapijainak szerves, mindent átható részét képezte. A kormányzó tájékoztató és közvetítőszerepe folytán elsődleges interpretálójává vált a városban megjelenő társadalmi és politikai mozgalmaknak. Emellett az sem mellékes, hogy feladatait egyre terebélyesedő szakapparátussal segítségével látta el, és az információit sem mindig közvetlenül szerezte. Ez pedig nemcsak a tévedés, de egyes esetekben –, ahogy azt

<sup>251</sup> DAR JU 5. 156. eln./1883.

Orosdy Lajos kormányzósági beosztott elfogult széljegyzetei is igazolják –, akár az ellentétes nézetek tudatos kiemelését is maga után vonhatta.<sup>252</sup>

A kormányzói és kormányzósági hatáskör módszeres kibővítésére a leglátványosabb (de semmiféleképpen sem az első!) lépések Bánffy Dezső kormányához fűződtek, mikor a közigazgatási bizottság fiumei felállításával a kikötővárosban az ország más törvényhatóságaiiban alkalmazott hatalomgyakorlási módszert kívánta átültetni.<sup>253</sup> A modellváltás azonban a város autonómiájának változatlan fenntartásában érdekelt hatalmi elit, valamint az általuk sikeresen mozgósított helyi lakosság ellenállása miatt csak felemás sikerrel végződhetett. Bár az adott pillanatban az állam számára csak az ideiglenes visszavonulás lehetősége maradt, ez korántsem jelentette hosszú távú központosító szándékainak feladását. Vagyis azzal, hogy Széll Kálmán a közigazgatási bizottságot jelentősen leegyszerűsített formában és kormányzói tanács néven a kormányzóság kereteibe illesztette, nem meghátrált, hanem csupán egy másik, „puhább” stratégia alkalmazása mellett döntött.

Jól látható az is, hogy az állam a kiépült szervezetben rejlő hiányosságokat az általános nemzetpolitikai céljainak megfelelően, egy megbízható, proaktív, lojális helyi réteg politikai hatalomra juttatásával és hatalmon tartásával igyekezett kompenzálni. Ezt a természetes szövetségest a hagyományosan a gazdasági és társadalmi pozícióinak megőrzésében és megerősítésében érdekelt, a horvát nacionalizmustól feszélyezett olasz nyelvű (de nem feltétlenül olasz etnikumú) fiumei felső- és középosztály tagjaiban találta meg. Az együttműködés azonban kizárólag bizonyos kompromisszumok fejében valósulhatott meg, aminek alapját Fiume már korábban élvezett kiváltságainak biztosítása és hivatalos olasz nyelvének tiszteletben tartása, valamint az együttműködésre kész városatyák gazdasági, társadalmi és politikai igényeinek támogatása, jutalmazása képezte. Ezek alapján érthető, hogy mikor egyértelműen kiderült, hogy az állam nem, vagy csak részben képes és akar megfelelni a vele szemben támasztott követelményeknek,<sup>254</sup> akkor az időközben átalakult helyi elit milyen okoktól vezérelve helyezkedett szembe a rendszerrel, illetve az abban elfoglalt helyét milyen megfontolások alapján és milyen formában értelmezte újra.

A társadalmi feszültségek okai azonban nem pusztán politikai és jogi, hanem egzisztenciális problémákból is eredtek. Noha való igaz, hogy felülről közelítve, az állami támogatást és gyakran monopóliumokat is élvező gyárak, részvénytársaságok, bankok nagymértékben hozzájárultak Fiume rohamos gazdasági fejlődéséhez, alsóbb perspektívából szemlélve viszont, az alapvetően országos érdekeket kielégítő modernizációs vívmányok bevezetésével járó változások már korántsem bizonyultak ennyire egyértelműen pozitívnak. A helyi társadalom mindennapjait a hagyományos megélhetési formáik átalakulása és/vagy megsemmisülése, az egyre növekvő drágaság,<sup>255</sup> a be- és kivándorlással járó bizonytalan közbiztonság, valamint a – lakás, illetve iskolai férő- és temetkezési hely hiányában gyakorlati problémaként testet öltő – roppant népességyarapodás jellemezte. Ez pedig lokális szinten előbb az elhagyatottság, a csalódottság és a marginalizálódás valós vagy vélt érzetének kialakulásához, majd megerősödéséhez, végül pedig új utak és pártfogók kereséséhez vezetett.

Mivel ezen kihívásokra a magyar állam csak felemás megoldásokkal tudott szolgálni, a felsőbb gondoskodás elégtelensége a kormányzó politikai bázisának tartott hivatalnoki réteg passzivitásával és egyre nehezebb mozgósításával is fenyegetett. Ilyen körülmények közt újabb támogató csoportok megnyerése nem tűnt lehetségesnek. Ez a stagnálás és

<sup>252</sup> DAR JU 5. 4189. ált./1913. (I. 3. 4. a. sz.).

<sup>253</sup> Raoul Pupo: Fiume città di passione. Roma-Bari, Laterza, 2018. 25–26.

<sup>254</sup> Így például a kikötőváros bizonytalan jogállásának és a horvát igények felszámolásához, valamint ezzel együtt a városi autonómia tételesen kidolgozott törvényi meghatározásához.

<sup>255</sup> DAR JU 5. 99. eln./1885.

pozícióvesztés a helyi kormányzat számára egyre nagyobb frusztrációt jelentett, hiszen az autonóm mozgalom sikerei a világháború végére már nem csak presztízsét, valamint társadalomformáló és -irányító képességét, de fokozatosan legitimitását is megkérdőjelezték.

A helyi elit oppozíciója és a kölcsönös bizalom megingása az állam képviselőit is mind határozottabb fellépésre, a központi akarat érvényesítésének nyíltabb megjelenítésére, és az ellenszegülők viselkedésének szankcionálására ösztönözte. Különösen, mivel a fiumei közigazgatás központosítása nemcsak az ügyintézés gyorsabbá és hatékonyabbá tételét segítette elő, de az állami költségvetést is egyre jobban megterhelte. A fokozódó anyagi terhek, a kikötő forgalmának a vártnál lassabb növekedése, és a látványos nemzetpolitikai sikerek elmaradása,<sup>256</sup> valamint az ezekkel járó politikai zavargások az országos közvélemény türelmét és hagyományos Fiume-képét is kikezdték.

Bár mindez szükségszerűen hatott a kormányok politikájára, mégis ki kell emelni, hogy amolyan „kényszerből meghúzott belső határvonalként,” a központi kezdeményezések sosem irányulhattak a fiumei autonómia teljes megszüntetésére, legfeljebb annak korlátozására. Egyrészt azért, mert Fiume maradéktalan integrálása a fennálló jogi és politikai keretek közt és az állam rendelkezésére álló kommunikációs és hatalmi eszközkészlettel nem nyílt lehetőség. Másrészt mert a kikötőváros kiváltságainak és az olasz kultúrához és nyelvhez való erős kötődésének felszámolásával saját pozícióját is megingatta volna az állam. Eleinte csak a rivális horvát kormányzattal, később pedig már az olasz irredentizmus képviselőivel szemben is.

Mégis szembeűnő, hogy az 1870-ben lefektetett alapok még a megváltozott kül- és belpolitikai körülmények ellenére is egészen 1918 őszéig képesnek bizonyultak egy olyan társadalmi együttélési rendszert megteremteni, amelyben igaz, megszorításokkal, de – nemcsak az egyének, de egyes csoportok – akár éppen az állammal szemben megfogalmazott – érdekei és nézetei is fajsúlyos szerephez juthattak. Mindez azonban aligha valósulhatott volna meg a fiumei provizóriumból származó hatalmi űrt kitölteni képes helyi elit kezdeményezőkézsége, és a kikötőváros „különlegességén” alapuló lokális identitása nélkül.

---

<sup>256</sup> Vagyis a magyar nyelv és a magyarság domináns, de legalább az olasszal egyenlő hatalmi szerephez juttatása.

Melléklet

Fiume és a magyar–horvát tengerpart kinevezett kormányzói (1870–1921)

Zichy József: 1870–1872.

Szapáry Géza: 1873–1883.

Zichy Ágost: 1883–1892.

Batthyány Lajos: 1892–1896.

Szapáry László: 1897–1903.

Roszner Ervin: 1903–1905.

Szapáry Pál: 1905.

Károlyi György: 1906. (hivatalát belpolitikai okokból nem foglalhatta el)

Nákó Sándor: 1906–1909.

Wickenburg István: 1910–1917.

Jekelfalussy Zoltán: 1917–1921.

Fiume kormányzói helyettesei (1872–1901) és kormányzó-helyettesei (1901–1920)

Vallentsits Antal: 1872–1885.

Abele Rezső: 1896–1897.

Gaál Tibor: 1897–1901.; 1901–1909.

Wickenburg István: 1909–1910.

Egan Lajos: 1917–1920. (1919-ben nyugdíjazták, de létszámon kívülként továbbra is szolgálatban maradt)

Fiume podestài (1872–1918)

Ernesto de Verneda: 1872.

Giovanni de Ciotta: 1872–1896.

Michele Maylender: 1897–1901.

Vallentsits Antal: 1898–1901. (kinevezett)

Francesco Vio: 1902–1913.

Riccardo Zanella: 1914. (nem megerősített)

Francesco Gilberto Corossacz: 1914–1915.

ifj. Antonio Vio: 1915–1918.

Fiume országgyűlési képviselői (1867–1918)

Radich Ákos: 1867–1869.

Giovanni Ciotta: 1869–1875.

Luigi Peretti: 1875–1878.

Csernátony Lajos: 1878–1892.

Batthyány Tivadar: 1892–1901.

Batthyány Lajos: 1901–1905.

Riccardo Zanella: 1905–1906.; 1906–1910.

Michele Maylender: 1910–1911.

ifj. Antonio Vio: 1911–1915.

Andrea Ossoinack: 1915–1918.